

Álmok, ébredések

(Emlékek, történetek az ötvenes évekből)

Iskolák 1.

Mielőtt...

elkezdénem ennek a – fejemben, képzeletben, magamnak már elmondott – történetnek a papírra vetését, néhány gondolatot jónak látok megfogalmazni. Először is azt a tényt kell jeleznem, hogy a most következő elbeszélés a Hadapród utcai indiánok történetének folytatása, ám a folytatás, mint legtöbb esetben, ezúttal is változásokkal jár. Az *Indiánok* cselekménye szűk körben, zárt térben játszódott, családi milióban, illetve a jezsuita rend iskolájának a környezettől jótékonyan elhatárolt közegében, a Piusban. A most következő elbeszélésben kitágul a világ, habár egy balszerencsés, ám igen tanulságos pesti utazást leszámítva ezúttal is Pécs adja a helyszínt, de mellette hasonlóan fontos szülőföldi szerepet tölt be a Balaton, pontosabban a Fonyódi-hegy délnyugati lankája előtt található nyaralóhely, Alsóbélatelep, sőt, evezős túráim, kalandjaim alapján azt mondhatom, hogy maga a tó szolgáltatta a miliót. Pannonia.

Időközben a gyermek kamasz fiúvá serdül, majd ifjúvá növekedik. Éppen ezzel kapcsolatosan következik be egy fontos változás az elbeszélői nézőpontot tekintve. Mert arra a kislányra, az *Indiánok* hősére mindvégig szeretettel pillantottam, a most következő történet főszereplőjét ellenben időnként kritikával szemlélem. Ám, mint tudjuk, az önéletrajz egyszersmind gyónás is. Az előző történet a negyvenes években játszódik, a háború utáni szegény világban, amely mégis védelmet tudott jelenteni. A mostani elbeszélés időbeli színterét az ötvenes évek adják, az újmódi hittérítők fenyegető vagy csalogató fellépésével, de a derűlátó diáklélek mégis képes volt otthonra lelni ilyen viszonyok között is, önmagának nagyobb sérelme nélkül. Később a világgal való konfliktus egy érzelmi válság után adja majd a történet záró eseményét. Mi történik a világot kívülről szemlélő indián lélekkel? Azt olvastam valahol, hogy a krízisre vonatkozó kínai szó nemcsak veszélyt, de esélyt is jelent Majd meglátjuk.

Olykor tehát elkülönül az elbeszélő nézőpontja és a hőse, ami azt jelenti, hogy az önéletrajzi írók kutatója, Philippe Lejeune által említett „önéletrajzi paktumot”, amelynek jegyében az író és az olvasó megállapodik abban, hogy az elbeszélő és a hős azonos személy, a magam részéről betartom ugyan, de néha kissé

Az emlékezés előzménye, a szerző *Indiánok a Hadapród utcában. Emlékképek a gyermekkorból* című írása a *Jelenkor* 2022. januári számában jelent meg – *A szerk.*

megfeledekzem róla. Azért is jeleznem kell ezt, mert az életrajzi esemény az emlékezetben, az emlékezés folyamatában átalakul. Füst Milán ezt a jelenséget az emlékezet korrigáló hajlamának nevezi, melynek eredményeként az emlék összhangba kerül a személyiség önképével. Amihez hozzá kell tenni, hogy az emlékezés az elbeszélés során epikus szabályok uralma alá kerül, s ezek tovább formálják a dolgokat. S ahogyan én, az elbeszélő nem vagyok teljesen azonos egykori önmagammal, illetve egykori önmagamról őrzött képpemmel, a szereplők sem azonosak modelljeikkel. Ezt azért is hangsúlyoznom kell, mert nagy részük már nem is él. Amennyiben sérelem éri őket általam, a fikció ténye legyen a védőügyvédem. Egyébként olyan szereplő is akad, aki inkább csak a képzelet szülötte.

Elmondom még, hogy sokat töprengtem a címen. Ez nem mellékes kérdés, mert a cím a szöveg jelentésvilágának magvát képezi. Az általam végül választott *Álmok, ébredések* cím a mai ízléshez, stílusfelfogáshoz képest talán a megszokottnál szebb, s talán még közhelynek is látszik. Pedig ez nincs így. Mert a címben szereplő mindkét szó többjelentésű. Ahogyan vannak kedves, szép, sőt jövőt idéző álmok, vannak csalóka és megtevesztő álmok is. Az ébredés szó jelentése is attól függ, milyen igekötőt társítunk hozzá. Más jelent a felébredni és a ráébredni ige. A cím tehát, s maga az egész szöveg, a két szó viszonyának bonyolult jelentéshálózatába kerül, s ebben annak kell eligazodnia, aki elolvasására vállalkozik. De ennyi elég, talán már túl sok is. Elkezdem tehát.

Apám története

1948 tavaszán, azt hiszem, március elején, egyik éjjel különös álmom volt. Az iskolába készülésközben váratlanul megszólaltam: „Anyika, azt álmodtam, hogy valaki jön hozzánk, hogy már úton van, s hamarosan megérkezik.” „Ó, miket beszélsz, kisfiam, ugyan, ki jönne hozzánk”, mondta anyám, de amikor az öltözködésben segédkező süket nagyanyám értesült az álmomról, ő halkán megjegyezte: „Talán az apjáról álmodott.” Ekkor anyámból kitört a keserűség: „Négy hónapja hírt se kaptunk felőle! Azt sem tudjuk, él-e egyáltalán!” Anyám fájdalmas szava volt az útravalóm, de velem jött nagyanyám suttogó reménykedése is. Órák közben próbáltam visszaemlékezni az álmom részleteire, de nem tudtam. Az a sejtésem, ami megérintett, túl volt a szavakon. A leckék során el is fejtettem a reggeli jelenetet.

Amikor a tanítás befejezése után hazaértem, közölték velem a nagy hírt. Értesítés jött apámtól: „Máramarosszigeten vagyok, útban hazafelé.” Nem is vagy meglepődve, kérdezték, mikor látták, hogy szótlanul pakolom ki a táskámat. Én ezt már reggel tudtam, mondtam csendesen. Valóban tudtam? Inkább csak sejtettem, megéreztem. Eljutott hozzám egy másik lélek, apám bizonyára felajzott tudatának üzenete? Vagy csak egy várakozás öltött testet az álmomban, s ez történetesen egybeesett a ténnyel? Hiszen hallottunk itt-ott híreket olyanokról, akik megjöttek Oroszországból. Ilyenkor mindig apánkra gondoltunk, bár egyre kevesebb reménnyel. Három év katonai szolgálat, három év hadifogság, ez túlságosan hosszú idő egy magára maradt családnak, és a hazatérőnek

talán még hosszabb. És a Volga nagyon messze van. De most megérkezik. Arra jól emlékszem, hogy számomra apám beilleszkedése kis családjunkba nem okozott különösebb érzelmi nehézséget. Az én belső időm bizonyára azért maradhatott folyamatos, törés nélküli, mert volt a tudatomban egy emlékkép, az indóház előtti jelenet, amikor elbúcsúztunk a háborúba induló apámtól. S a búcsúzó katonára akkori arcképét egyeztetni tudtam az otthonunkban hat év után felbukkanó 38 éves férfi látványával. Úgy éreztem, helyreállt az idő természetes rendje.

De mielőtt folytatnám, el kell mondanom röviden apám korábbi történetét. 1910-ben született, s kisgyermekkorában ő is találkozott a halállal, egy rendkívül súlyos scharlachfertőzés következtében. Ezt a sok gyermek halálát követelő kórt nálunk skarlátnak, magyarul vörhenynek nevezték, s egy streptococcus baktérium okozta. Amikor másfél éves apám magas lázzal a gyermekklinikára került, már reménytelenné vált a helyzete a szövődmények, a mérgezés, szepszis folyományaként. Szülei, az én nagyszüleim látogatásakor már meg sem akarták mutatni a gyereket, nagy sírásukra egy üvegajtó mögül vethettek rá egy búcsúpillantást. Aztán ott maradtak zokogva. És akkor arra jött egy orvos, alkalmasint főorvos lehetett, akit feltehetően megérintett a jelenetből áradó fájdalom, s vigasztalón érdeklődött, noha bizonyára tudta, mi a helyzet, bőségesen volt erre vonatkozó tapasztalata. Egy-két együttérzést kifejező szó után továbbment. De néhány perc után visszajött, s a még mindig ott sírdogáló szülőkhöz fordult, mondván, hogy esetleg lenne még egy esély: létezik egy orvosság, ami új dolog, nincs is igazán kipróbálva náluk, alkalmazása tehát kockázatos, de ha beleegyeznek, talán megmenekül a fiúcska. (Valószínűleg a Moser-szérumról volt szó.) Nagypám beleegyezett, nagyanyám, aki süketként semmit nem hallott a párbeszédéből, de segítő szándékot olvasott le a doktor arcáról, szintén. Három kisgyereken próbálták ki a szérumot, kettő belehalt, apám, aki még időben kapta, életben maradt.

A negyedik elemi után, 1920-ban megpróbálták a szülei apámat gimnáziumba íratni, de nem vették fel. Erről később azt mondta, hogy őt ott idegennek tekintették, és dacossá tette a cisztercita atyák hideg mosolygással kísért leereszkedő viselkedése. Nem értette, mit kérdeznek tőle, mert nem is akarta megérteni. Szóval nem felelt meg. Pedig apám értelmes ember volt, például kiválóan sakkozott, egy ideig járatta a *Sakkélet* című lapot, én még úgy sem tudtam megverni, ha királynő vagy bástya-husár előnyt adott. Hívták a városi bajnokságba, de nem mozdult el a varrógépétől. Viszont többen is jártak hozzá játszani. – Tehát szabóinas lett belőle tizenkét éves korában. Hajnalban kelt, elgyalogolt Móré Fülöp utcai lakásuktól a Király utca közepén működő szabóságba, esőben, szélben, téli fagyok idején is (megspórolta a villamospénzt, amit kisebb keresményeivel együtt hiánytalanul átadott az anyjának), ott először is fát vágott, szenet hordott, befűtött, hogy mire a segédek hétre megérkeznek, meleg legyen a műhelyben. Alaposan kihasználták, mint általában az inasokat, futtatták ide-oda, ő vitte haza, azaz „liferálta” az elkészült munkákat, de mivel szorgalmas volt, megtanulta a szakmát, és segéd lett. Később felszabadult, így mondták, ha valaki segédből mester lett, s ő vált a családfenntartóvá. Munka után sportolt, középtávfutásban és gátfutásban területi és országos bajnokságokban is szerzett érmekeket. Örök egy fényképet, amelyen a verseny győzteseként, széttárt karokkal, „mellbedo-

bással” ér célba a PAC pályán rendezett versenyen. Nagyon tehetséges atlétának tartották. De a varrógép e téren sem engedte kibontakozni. Aztán jött a háború, meg a hadifogság. 1945. április 1-jén esett fogságba Körmendnél, s meg sem állhatott Szaratovig. A gyéren fennmaradt dokumentumok szerint a 3228-as számú hadifogolytáborban dolgoztatták. Onnan három év szigorú fogság után bocsátották el, a papírok szerint egy köpenyben, „kopottas, de azért még használható ruhában és viseltes bakancsban”. És fertőző betegségekkel. A hadifogságból hazatértek számára Debrecenben, 1948. március 23-án kiállított igazoláshoz csatolt orvosi lelet szerint idehaza légúti fertőzés, vesehurut, sőt még malária ellen is kellett kezelni. Az igazoláshoz kézzel írt jegyzet szerint 1948. június 15-én, ekkor már itthon volt Pécsen, 120 forint gyorssegélyben részesült.

Ez volt az apám, akinek a megérkezését az álmod előre jelezte. A júniusi tanévzáró ünnepemen már részt vett. Ennek során Miriam nővér kézen fogva odavezetett anyám mellett álló apámhoz, akit, apácától szokatlan mozdulattal, megölelt. Ezzel jelképesen egyesítette a családot. De ez egyúttal a búcsúja is volt tőlünk, tőlem.

*

Nagyon nehéz egy műhelyt ennyi év után újraindítani. Ebben apám segítségére volt P. úr, akinek (akkor még) jól menő ruházati boltja volt a belvárosban, s öltönyöket rendelt apámtól. Igaz, ezeket kétszer annyiért adta el, mint amennyit apámnak fizetett, de nélküle még nehezebb lett volna a helyzetünk. Aztán lassan életre kelt a szabóság, bár a lehetőségek korlátozottak voltak. Segédet nem tarthatott (vagyis nem adhatta tovább a mesterségbeli tudását, mert ez „kizsákmányolás” lett volna), különálló, a lakáson kívüli műhelyt is csak jóval később nyithatott a Petőfi utca 59.-ben. Napi tizenkét órát dolgozott, reggel héttől este hétig. Amikor most a műhelyét néhány szóval bemutatom, összemosódnak bennem a Hadapród (Honvéd) utcai és a Petőfi utcai műhely emlékképei. Voltak állandó látogatói, mint egy klubnak. Gyakorta ott volt B. úr, a borbély, aki, bölcselkedő hajlamú ember lévén, szerette a túlvilági élet kérdését firtatni, és K. bácsi, a villanyszerelő, aki többször is megjósolta, hogy a gépek ki fogják szorítani az embert az életből (mindketten dolgoz, szorgalmas emberek voltak), s gyakran betoppant a nyugdíjas S. tanár úr, aki tragikus sorsú magyar költőkről tartott rögtönzött előadásokat, Katona Józsefről, akinek tehetségét megette a kiskunsági pusztaság és a homoki bor, József Attiláról, aki végül elhagyatottságában vonat elé vetette magát, s Kölcseyről, akinek megdobálták a koporsóját azok a népek, akikért az életét áldozta, s megírta nekik a Himnuszt (ezeket az információkat tőle hallottam először). És gyakori vendég volt P. bácsi, a kőműves. Legalább is ő ezt állította magáról. Apám egyszer megbízta azzal, hogy a szomszéd háznak az udvarunkat lezáró magas, csupasz téglafalát vakolja be. P. bácsi neki is fogott a műveletnek, előbb, mint magyarázta, „rendezte a terepet”, felállványozta a falat, ami elég ingatagnak bizonyult, P. bácsi egyszer le is esett róla, mert a deszkapalc, amin állt, kimozdult a helyéről, szerencsére az udvarunkon álló kajszifa odanyúló ágaiban meg tudott kapaszkodni. De végül is elkészült a vakolat, P. bácsi büszkén szemlélte s mutatta nekünk munkája eredményét. Az udvarunk tényleg

világosabb lett – az első nagyobb esőig, amely szépen lemosta a falról a rákent vakolatot. Hiába, csóválta a fejét P. bácsi, ez a mai homok és ez a mai mész már nem az igazi. Jóvá akarta tenni a kudarcát, más, szerinte békebeli homokkal és mésszel, de sikerült erről őt lebeszélni. Egyébként én nem értettem, hogy a szomszéd ház tűzfalával miért kellett nekünk foglalkozni. „P. bácsinak szüksége volt egy kis pénzre”, mondta apám, „de nem akarta *csak úgy*, adományként elfogadni. Hát, gondoltam, hadd csinálja.” A műhely látogatói közül még a Világjárót említtem, aki, amíg lehetett, sokfelé járt, állítólag három felesége is volt neki különböző országokban. Ha ez szóba jött, ő tagadta a dolgot, de sejtelmes mosolyával mintegy igazat adott a szóbeszédnek.

Én nem nagyon vettem részt ezeken az „iparos klubdélutánokon”, mert el voltam foglalva a könyveimmel, akkoriban váltam szenvedélyes olvasóvá, mondták is, hogy az *úrfi*, így neveztek, lenéz bennünket. Ez nem így volt, ám én valóban otthonosabban éreztem magamat a közelünkben lakó Kaál néni ódon bútorokkal teli szobájában. Kaál néni, akinek Thekla volt a keresztnéve, nagyanyám barátnője volt, távoli rokon. Finoman púderezett és gondosan festett arca, halvány rózsaszín ajakpírja, diszkrét fülbevalója, jobb időkre emlékeztető csipkés ruhái szimpatikussá tették őt számomra. Kaál néni kedvesen leültetett, ha meglátogattam, teával és süteménnyel vendégelt meg, és mesélt nekem Pepi nénről (látod, az a szekrény még Pepi nénié volt, fűzte elbeszéléséhez), s beszélt fiatalon elhunyt férjéről, a pesti színiiskola büszkeségéről, aki Pepi néni fia volt (nagyon hasonlítasz rá, tette hozzá). Pepi néni, szegény, színész nő volt, különböző társulatok kedvence, szerencsére nem érte meg fia halálát, maga is korán vált a tudóvész áldozatává. Megrendülten hallgattam a mesét. Azt is megtudtam, hogy Pepi néni férje, ő is Nagy névvel, földbirtokos volt, s mint erről értesültem, úkapai szinten ágazott el a mi „vérvonalunktól”, s idős korában szeretett bele Pepi nénibe, akitől gyermeke született, Kaál néni későbbi férje. Kisfiam, szokta mondogatni Kaál néni, te tisztára az én drágámat formázod, gyerekkori képére emlékeztetsz engem, hát tudjál a családnak erről az ágáról. Kaál néni által ily módon egykori családtagokkal gazdagodtam, akik iránt valami különös vonzalmat éreztem. Ennek a történetnek a hitelét a tárgyi emlékek mellett a szokatlanul hangzó, egy másik létformára utaló Thekla név is garantálta számomra, pedig akkor még nem is olvastam a *Wallensteint*.

A műhely lassan beindult. Apám szépen, megbízhatóan dolgozott, aminek híre ment. A „kuncsaftok” a társadalom különböző rétegeiből kerültek ki. A hozánk be-benéző T. ezredest, a régi hadsereg tekintélyes tisztjét a néphadseregből elbocsátották, mindenétől megfosztották, ki is telepítették családotól. Amikor visszakerült, disznóhizlalással foglalkozott, gyakran lehetett látni szálas katonaalakját, amint targoncát húzva szállította malacainak a sörgyárból a moslékba keverendő, kifőzött sörárpát, sörtönkölyt, amit, lehet, hogy helytelenül, trébernek (trébernek) neveztek. Emlékszem C. úrra, aki mindig büszkén hangsúlyozta, hogy ő független agglégény, aki kávéházi életet él, jóllehet, mint beszéltek, éppen akkoriban hajtotta asszonyi igába a fejét. H. bácsi is eszembe jut, aki félbetört cigarettákat szívott takarékos céljából, és nyelvjárási kifejezések szófejtésével foglalkozott, tőle tudtam meg, mi az összefüggés a Somogyban gyakran hallott *rosseb* és a *roszféreg* szó között, s mit jelent a *bakafántos* kifejezés. Zs. úr

mindig sakktáblával érkezett, s míg apám vasalta a készülő ruhát, a vasalópárna mellé helyezett készlettel több mérkőzést is lejátszottak, s közben megbeszélték a Botvinnik–Bronstein világbajnoki döntő eseményeit. Ezek a kispolgárok és a hozzájuk idomult, elszegényedett, korábban jobb napokat látott tisztviselők leggyakrabban „fordítást” rendeltek, vagyis az egyik oldalon már elhasznált kabátot, felöltőt a szövet másik oldalával kívánták megújítva tovább hordani. Ezzel a munkával majdnem annyi vesződés volt, mintha újat szabattak volna, de a spóroláson kívül anyagtakarékosság szempontjából igen praktikus dolog volt. A „fordítás” az akkori világ jellegzetes szabászati műfaja volt. De másféle munka is volt szép számmal, anyámnak a háztartás és a két kosztos diák ellátása mellett gyakran be kellett ülnie apám mellé segédnek.

És feltűntek a műhelyben az új rend képviselői is. T. Ilus, aki régi mozgalmi nő volt, s igyekezett mindenkinek segíteni. Időseknek még be is vásárolt, ha kellett. Egy újdonsült párttag pedig, aki valami „fejtágítón” hallott kifejezéssel azt mondogatta, hogy Nagy úr, maga fontos munkát végez, csak hogy ennek nincs perspektívája, mert „maszakként” munkálkodik, nem pedig szövetkezetben. Ő a kérdéses szót *prespektívának* ejtette, s ez rajta is maradt. Egyszer Z. elvtárs is belépett a műhelybe a feleségével. Tudtuk, hogy ő régi kommunista, akit a Rajk-per kapcsán bebörtönöztek. Szabadon bocsátása után megtört alakjához kellett igazítani szerény ruhatárát. Apám észrevette, hogy az ujjai csonkák, a körmei deformáltak, töredezetek, némelyik hiányzott is. Felesége észrevette apám csodálkozó pillantását, mire kitört. „Nézze meg, Mester úr, mit csináltak vele az elvtársai! Megkínózták, a veséjét levették, bordáit eltörték. Mert néhány dolgot kifogásolt. Pedig neki volt igaza.” Z. elvtárs azonban közbeszólt: „Hallgass, Margit, te ezt nem érted. Nekem a Párttal szemben nem lehetett, soha nem is lehet igazam. Azt hittem ugyan, de tévedtem. Magasabb távlatból nézve.” Ezzel aztán megint a perspektívához jutottunk.

Ki ne felejtsem a műhely cégtáblájának ügyét. Szép, fehér, téglalap alakú, fényes zománcú tábla volt, melyen apám neve alatt sötétkék színben ez a nagybetűs felirat szerepelt: ANGOL ÚRI DIVAT SZABÓ. Egyszer azonban a „prespektívás” ember azzal jött, hogy az *angol* szót könnyen félreérthetik az emberek, merthogy az angolok imperialisták. A Béketábor ellenségei. Apám megjegyezte, hogy ez egy szabászati stílus, neki semmi köze az imperialistákhoz, sőt ő három évig az oroszoknak dolgozott Szaratovban. Ám a beszélgetés után egy fekete ragasztószalaggal mégis eltüntette a kifogásolt kifejezést. A cégtáblán három szó maradt: ÚRI DIVAT SZABÓ. De hamarosan ezzel is baj lett. Jöttek a KIOSZTÓL, a mértékkönyvet ellenőrizni (minden vállalt munka a megrendelők adatai szerint benne van-e), és figyelmeztették apámat, hogy most új világ van, nincsenek már *urak*. Megint előkerült a ragasztószalag: DIVAT SZABÓ, erre csonkult tovább a felirat. Azt hittük, ezzel már nem lesz baj. De lett. Merthogy a *divat* lejárt érvényű kifejezés, divatozni kispolgári szokás, jegyezték meg néhányan fejcsóválva, nem felel meg a szocialista elveknek. Ez a szó is el lett tüntetve. Maradt tehát ez az egyszerű közlemény: SZABÓ. Apám megjegyezte, hogy igazából ezzel is bajuk lehetne, mert magán kisiparosként ő nem illik a rendszerbe, legfeljebb megtűrik. Mindenesetre azt a maradék szót már semmiképpen nem fogja eltüntetni, jelentette ki. Szerencsére nem is kellett.

Mindeközben a család magánéletében súlyos krízis következett be. Ezt akkor alig éreztem, mert nálunk hangos szó, veszekedés nem volt. (Igaz, érzelmeiket feltáró, kérdéseket tisztázni akaró beszélgetésekre sem került sor.) De egyszer apám váratlanul odavágta az ollót, és zokogásban tört ki, amit igyekezett elfojtani. Ezt a szokatlan, engem megdöbbenítő gesztust összekötöttem azzal az eseménnyel, hogy hét-nyolc nappal korábban anyámat mentők szállították a szülészeti klinikára. De már hazajött. Aztán megtudtam tőle, hogy született volna még egy gyermeke, egy kisfiú, az én öcsém, de amikor világra jött, már halott volt, s az orvosok nem tudtak rajta segíteni. Ezt a hírt hallva, megborzongtam. Ma is végigfut hátamon a hideg, ha belegondolok. Engem György doktor vissza tudott hozni ebbe az életbe, neki, szegény öcsémnek, ez nem sikerült. László lett volna a neve. Anyám egész életében hordta ezt a keresztet. Halála után előkerült a nekem szánt önéletrajzi feljegyzése, amelyben ezt olvasom házasságának eseményei sorában: „Hét évre rá [húgom születése után, vagyis 1950-ben] halva született egy kis fiam! Nagyon fáj, fáj a mai napig is.” Később még egyszer viszszatér erre rövid krónikája során: „Ekkor született halva a kis fiam!”

Apám soha nem beszélt erről. Pedig az ő vesztesége talán még nagyobb lehetett. Bizonyára várt egy másik fiúra, aki más, mint én, aki nem húzódna mindig félre, aki nem a könyveket bújná folyton, s akit nem lehetett volna *úrfinak* szólítani. Belátom és megértem ezt. De hát be kellett érnie velem. Csak annyit jegyzek meg, hogy amikor világossá vált, hogy igazából engem csak az irodalom érdekel, és a bölcsészkarra készülök, arra kért, írjam össze leendő „szakmám” legfontosabb könyveit, folyóiratait, hogy megrendelhesse azokat számomra. Csak ezzel tud segíteni nekem. Így is történt. Attól kezdve a legfontosabb szakkönyvek mellett az irodalmi folyóiratok a *Kortárstól* az *Új Írásig* és a *Nagyvilágig* az ő Petőfi utcai műhelyébe érkeztek. Ehhez haláláig ragaszkodott.

*

Elmondok röviden még két történetet. Nem akartam erről írni, nem is tartozik a diákkor időbeli keretei közé, de mégiscsak része apám történetének, és az enyémnek is, és – ahogy írtam már – az emlékirat egyféle gyónás is. Hát akkor legyen. A hetvenes évek elején apám megbetegedett. Súlyosnak látszott az eset, vért hányt, nagyon legyengült, s ő, aki soha egyetlen munkanapot sem mulasztott, beletörődött, hogy kórházba vitessük. Az Orr-fül-gége klinikán került sorra az első vizsgálat, amelynek eredménye lesújtó volt. Két orvos is vizsgálta, jól ismertem őket, s közölték velem, hogy sajnos gégerákról van szó, valószínűleg áttételes. Mondták, hogy a gyomrot is megtükrözik még, ez körülbelül egy óráig tart, addig ne ücsörögjek itt, az ilyenkor nem tesz jót, inkább sétáljak egyet. Mindez nagyon váratlanul ért. Úgy is mondhatnám, nem voltam felkészülve rá. Elindultam a Széchenyi tér felé, s mivel nem volt kedvem presszóba, cukrászdába beülni, az Irgalmasok templomát választottam. Leültem a jobb oldali Szűz Mária oltár, voltaképpen bensőséges hangulatú kis kápolna egyik padjára. Nem imádkoztam. Kikapcsolódtak az érzékeim, s megindult bennem az emlékek áradása. Amikor felmerült a tudatomban az a jelenet, amikor apám egyszer arról beszélt, hogy kora reggel, amikor a Hal József utcából (akkor már ott laktak a

szüleim) megy a műhelye felé, a József Attila út végén, szemben velem, kel fel a nap, este pedig, amikor hazafelé tart, az utca másik végén éppen nyugszik le, s ő olyankor úgy érzi, apró részecskéje valami nagy egésznek. Ez jutott szembe, s ennél az emléknél kicsit meg is álltam. És akkor mintha egy hangot hallottam volna, egy női hangot. Olyan valóságos volt ez a hang, hogy körülnéztem, kerestem a hang tulajdonosát, de egyedül voltam. A főhajóba is kipillantottam, de ott sem láttam senkit. A hang belülről jött, s azt mondta, hogy „meggyógyult”. Hallucináció volt, állapítottam meg, a szorongó lélek elhárító gesztusa. Amit a hallani vélt ige múlt idejű alakja is jelzett: jövőbeli remény helyett befejezett tényről közölt. Visszatérve a klinikára, alig ültem le a vizsgáló előtti várakozóban, nyílt az ajtó, mindkét orvos kilépett, s arcukon a csodálkozás kifejezésével, zavartan kértek elnézést tőlem, hogy megijesztettek, de semmi nyoma annak, amit oly határozottan látni véltek, megtévesztették őket a műszerek, ez sajnos előfordul, ne haragudjak, mondták fejszóval.

Tizenöt évvel később apám valóban súlyosan megbetegedett. Egy rosszul sikerült operáció csak súlyosbította helyzetét. Hetvenhetedik évében volt, s a mi családjában a férfiak ilyenkor szoktak elmenni. (Én már megtörtem ezt a hagyományt.) Az Urológiai Klinikán feküdt, s lassan tudomásul kellett venni, hogy haldoklik. Amikor utoljára meglátogattam, nem volt eszméleténél. De úgy látszik, megérezte, hogy leültem az ágya szélére, kinyitotta a szemét, felismert, és ölelésre nyújtotta felém erőtlén karját. Ahogy közeledtem hozzám a keze, megláttam, hogy az ujjai szennyesek. Nem kerülgetem a szót: ürülék nyoma látszott rajtuk. Erre önkéntelenül elhúztam a fejem. Apám szemében ekkor kihunyott a fény, karja a takaróra hullott. Többé nem tért magához. Éjjel meghalt. Én pedig azóta cipelem az elmaradt ölelés terhét.

A Makár 1.

(*Fehér cseresznye*) Ottó! – A kiáltás a felső kerítés mögül hangzott, a mögöttem lévő kert nem volt közvetlenül szomszédos a mi udvarunkkal. Tudtam, hogy C. Pityu hív, de nem válaszoltam. Vázlatkönyvemmel az ölemben a kisasztalnál ültem a kajszifa alatt. „Utaztam.” Persze, képzeletben. Mikor a Barcsra menő, illetve onnét Nagyatádra tartó személyvonat az egyes megállóhelyeken várakozott, alkalmam volt vázlatkönyvemben felskiccelni, emlékeztetőül, az állomásépületeket. Otthon aztán kidolgoztam, színekkel is elláttam a rajzokat. Ez volt a képzeletbeli utazás. A középírói indóház mellé azt a két határórt is rárajzoltam a képre, akik legutóbb bejöttek a vasúti fulkénkbe, s utazásunk célja felől érdeklődtek. Határsáv, mondták. „Hazamegyünk”, válaszolta kérdezősködésükre anyám, mert ő mindig *hazament*, ha Nagyatádra utazott. Szóval én a rajzaimmal bajlódtam, s inkább hallgattam. – Ottó! Ismétlődött meg kisvártatva a kiáltás, s a kerítés fölött megjelent C. Pityu feje. Érik a fehér cseresznye, gyere, kóstold meg. Hozhatod a vázlataidat is. Ennek a gyümölcsfának valóságos legendája volt. Tavasszal gyönyörűen virágzott, nyárra beértek ízletes termései. A fehér (valójában sárga) cseresznyék. Rá is jártak a környékbeli gyerekek, gyorsan leszüretelték a kis gyümölcsöket. Sietni kellett, hogy ne előzzenek meg bennünket.

Fogtam hát az ezúttal Középrigócnál nyitva maradt füzetemet, s átmentem a szomszédba. Áthaladtam az utcát és az udvart összekötő félhomályos alagsori folyosón, fellépkedtem az udvarra vezető lépcsőn, végigmentem az udvaron, majd egy újabb lépcső fölvezetett a kertbe. Ott állt előttem a nevezetes fa. Ahogy mentem feléje, nem láttam senkit, ez furcsa volt, s különösnek találtam a csendet. Amikor kinyújtottam a kezemet, hogy leszakítsak egy csábító kis gyümölcsöt, hirtelen egy kötél szorította meg a mellemet, és felharsant a rejtekhelyükről előrohánók C. Pityu és H. Feri diadalordítása, akik a hátamon gyorsan megkötötték a pányvát, majd azzal a fa törzséhez kötöztek. Azt hittem, játékról van szó, még ha kicsit durva is. De aztán C. Pityu eltorzult arcú kiáltása kijózanított, még kancsalított is hozzá: „Megvagy, te áruló! Így járnak a Láncos Kutya bérencei!” A Rajk-per idején nem volt kétséges, hogy C. Pityuék kémet fogtak bennem. Fő bizonyítékul a vázlatkönyvem szolgált, amelyet már korábban is gyanakodva nézegettek, most pedig kitépték a kezemből. Azt állították, Barcstól Pécs felé olvasva a helységek nevét, hogy ezzel akartam mutatni a határon túlról érkező ellenséges csoportnak a Pécsre vezető utat. És a rajzaim – ez volt a fő érvük – titkos búvóhelyeket jelölnek meg számukra. Szólni sem tudtam az ámulattól, amit természetesen „bűneim” bevallásának tekintettek. De most kivallatnak engem, lelepleznek, leszámolnak az olyan áruló bérencekkel, mint én – közölték, s botokat ragadva felém közeledtek. Súlyosbította helyzetemet, hogy mivel C. Pityu eltorzult arcú, dühös kancsalítása szorult helyzetemben is komikusnak, mármár viccesnek tűnt, akaratlanul is elnevettem magamat. Ez végképp dühbe hozta bíráimat, vadul kiáltozni kezdtek. Ez volt a szerencsém. Mert a nagy zajra feljött a lépcsőn C. Pityu nagymamája, s véget vetett a leszámolásnak. Levette rólam a kötelet, s szelídebb játékra intett bennünket. És akkor mintha szétfeszített volna valami gonosz varázs. Újra szomszéd gyerekek lettünk. Közös szedték a fehér cseresznyét. A kémügyből csupán annyi maradt, hogy C. Pityu, amint egy magot kiköpött, felém fordulva azt suttogetta: „Figyellek.” Nem tudtam eldönteni, hogy komolyan beszél vagy viccel.

(A karácsony eltörlése) Egy ideig még a régi, megszokott épületben folyt (úgy, ahogy) a tanítás, de aztán átkerültünk a város török uralom alóli felszabadításában jeleskedő ezredesről elnevezett Makár úti épületbe. (Ma: Alkotmány út 38.) Ez a század elején épült kétemeletes, neoreneszánsz stílusú épület a pécsi népiszkolai oktatás egyik büszkesége volt, vagy inkább: lehetett volna, ám amikor mi odakerültünk, eléggé elhanyagolt állapotban volt. A tiszta, rendezett Pius után ridegnek, zordnak tűnt. Furcsa volt, hogy télvíz idején óra közben bejött a fűtő, és nagy robajjal megrakta a kályhát, a gyerekek egy része pedig elhanyagolt, piszkos ruhákat viselt, nem használt zsebkendőt, és volt, aki egészen a havazás beálltáig mezítláb járt. Az órák végét K. bácsi, a pedellus kisebb harangnak is beillő kolomppal jelezte. (Ez különben tetszett nekünk.) Nem éreztem otthon magamat, s a Piusból szakadtak mind így voltunk ezzel. Sőt, az első benyomások kifejezetten taszítottak bennünket. Az iskolaudvaron rendezett tanévnyitón az emelvényt vörös drapéria borította, de vörös volt az ormótlan díszlet egésze, még a háttérfüggöny is. A szónoki asztal mögött, ezt is vörös terítő fedte, hatalmas felirat „ékeskedett”: ÉLJEN A DISZ. Amit nem értettünk. H. Laci próbálta

megmagyarázni: az egész udvart díszbe vágták, és most örülnek ennek. (Később mindig volt egy-egy aktuális felirat.) A beszédeket sem értettük, mert miközben feltűnően sokszor használták a béke szót, ezt háborús kifejezésekkel társították: béketábor, békeharc, menetel, előretörés, égzengés, effélék. Ez meglepő volt számunkra. (Mondta is dörmögve D. Feri: lesz itt még olyan békeharc, hogy kő követ nem marad.) De a három egymásra illesztett, síkban jobb felé elmozdított arcképet már ismertük. A Pius puritán méltósága után mindez szinte komikusnak hatott. Később azonban ez az új stílus már egyáltalán nem tűnt viccesnek.

Karácsonyi ünnepségre készültünk. Délután a Pius templomban az oltár mellett álló fenyőfát díszítettük a Hadapród utcai indiánok néhány sekrestyei szolgálatot ellátó tagjával. Sietnünk kellett, mert a betlehem berendezése, a jelenet beállítása a Szent Családdal, angyalokkal és pásztorokkal, istállóbeli állatokkal, bárányokkal különös gondosságot igényelt, nagyon elment az idő, rohanunk kellett a Makárba, nem akartunk elkésni. A tornateremben rendezett karácsonyi ünnepség meglepő módon azzal kezdődött, hogy a főrendező, P. úttörővezető bejelentette, hogy ennek itt most az a neve, hogy „fenyőfaünnep”, mert karácsony nincs többé, azt az egész históriát csak a papok találták ki. A műsorból csupán arra emlékszem, hogy jöttek az amuri partizánok, menekültek a verve futó kozák atamánok, a folyónál szegény Dunyjuska állt, a sűrű erdőben pedig nem szólt a csalogány, a csa-ha-lo-ho-gány. Végül P. úttörővezető meghatottan arra kért bennünket, hogy énekeljük el vele együtt közösen Sztálin elvtárs kedves dalát, a Szulikót. Volt, aki már ismerte a dallamát, akadt, aki a szövegét is tudta. Aztán mentünk hazafelé. Énektörédek zsongtak bennünk. „V liszú ragyilasz Jolocska...” „Fel nagy öröme, megszületett...” – Az említett úttörővezető lelkes híve volt az új rendnek, ami abban is megmutatkozott, hogy tanórák közben többször is szinte ránk törté az ajtót, s az oktatást megszakítva rögtönzött előadásokat tartott a háborús uszítókról (akiket majd a békeharcban le fogunk győzni), s leleplezte a gonosz tőkéseket, akiket meg is kívánt nevezni, ám minthogy Rockefeller bankár nevének buktatói meg-megbotoltatták a nyelvet, végül Morgannál kötött ki. Több ilyen fellépése után el is neveztük őt „morganos” úttörővezetőnek. A jelzőből később *margarinos* lett.

(*Tanárokról*) A Makárnak jó tantestülete volt, ezért is lett a (Pius épületeiben) megalakuló Pedagógiai Főiskola gyakorló iskolája, ami tovább emelte a tanítás színvonalát. És változatossá tette, mivel az óráikra általában alaposan felkészült hallgatók vizsgatanításai során többféle tanári-emberi egyéniséggel, módszerrel ismerkedhettünk meg. Élénk figyelemmel kísértük a bemutató tanítások alakulását, mintha színházban lettünk volna, ahol mi nemcsak nézők voltunk, hanem a folyamat résztvevői is. Erre még visszatérek. A készségi tárgyakat nagy gonddal tanították. Ismert rajztanáraink voltak, köztük Soltra Elemér, aki a forgástestek (konkrétan köcsögök és vödörök) rajzolgatása mellett a képi fantázia működésének is szívesen teret adott. Énekórákon a Kodály-módszert alkalmazták, de a népdalok (Bartók szavával: parasztdalok) iskolai példatára eleinte kissé egyoldalú volt. Az olyan dalok népi humora, mint a „Megfogtam egy szúnyogot, nagyobb volt egy lónál”, vagy a kövér és sovány „komámasszony” perlekedése, városi miliőben kevésbé érvényesült, nevetés helyett inkább kinevetést, hogy ne

mondjam: kiröhögést váltott ki a kamaszlelekben. De amikor a „Mögöltek egy legényt, hatvan forintjáért...” került sorra (amelyről Bartók oly lényeglátó szakszerűséggel szól egyik tanulmányában), megtörtént a beavatásunk: beléptünk zenei anyanyelvünk pentaton világába.

Három pedagógus arca jelenik meg előttem, különböző időmetszetekből, emlékeim belső rendje szerint. Az egyik arc Tantó Pista bácsié (ő kérte, hogy bácsinak szólítsuk, ne urazzuk), aki az érzelmekre alapozó Pestalozzi-féle pedagógia jegyében egészen családi viszonyt alakított ki a diákjaival. Sőt, valami különös átlényegülést végrehajtva egész valójával azonosult az osztállyal. Ha például azt mondta, hogy, gyerekek, fázik a jobb vállam, azt jelentette, hogy valamelyik gyerek a jobb oldali padsor szélén fecseg, nem figyel. A rendetlenkedőt ilyenkor, ha kellett, társai figyelmeztették: nem hallod, fázik a Pista bácsi, mire az illető észbekapott. Mindenkinek volt egy jelképes pontja Pista bácsi átszellemült alakján. Én valahol a bal kulcscsontjánál helyezkedtem el. (Amikor jó néhány évvel később az én egyik főiskolai vizsgatanításomra került sor az ő osztályában, reggel hatkor fölverte a házunkat, mert tudta, hogy elalvós gyerek vagyok, reggel nyolckor Petőfi *Alföldjét* kell tanítanom, nehogy elkéssek. Nem is tárgított a kapunkból addig, míg anyám esküszóval nem vallotta, hogy már felkeltem.)

A másik arc a Vihardámé. Régimódi ruhái, kalapjai alapján neveztük így, s mert mindig sietve, gyorsan lépkedett, s rendszerint jól odavágta az osztálynaplót a tanári asztalra. A tananyaggal nem foglalkozott, mégis sokat tanultunk tőle. Óra elején rendszerint közölte, mi lenne a lecke, de neki, tette hozzá, van egy kedves költője, inkább arról beszélne: Berzsenyi Dánielről. És elkezdte felolvasni *A közelítő tél* című verset. Döböntően hallgattunk. Ugyanis egyetlen szót sem értettünk a szövegből. De ő, úgy látszik, számított erre, s elkezdte soronként venni a szöveget. „Hervad már ligetünk”, na, ez mit jelent, kérdezte. Ősz van, mondta valaki. Ő ezzel a válasszal nem érte be: Pontosabban? Hervad a liget, válaszolta egy másik gyerek. Igen, de ez nem akármilyen liget, valami közünk van hozzá. *Ligetünk*, szolt egy harmadik. „Bizony”, fűzte hozzá a mi Vihardámánk, „itt valami most már elhervad, elpusztul, ami a miénk”. Ez is beavatás volt, mint a pentatónia és a kvintváltás. Néhány szót értelmezett még, aztán újra felolvasta a verset. Most már értettük. Talán meg is értettük. Ezzel a rögtönzött Berzsenyikurzussal (a következő órákon még jött a *Búcsúzás* és a *Levéltöredék*) többre mentünk, mint ha (az iskolavezetés által ajánlott) *Guszev-ügyet* tárgyaltuk volna, amit a Vihardáma könyörtelenül mellőzött. A magyar szabadságharc mellett kiálló és hat társával együtt Minszkben kivégzett orosz kapitány arra volt hivatva, hogy ellensúlyozza a szabadságharc leverésének orosz brutalitását. Sokan hitelt adtak Illés Béla történetének, még kormányküldöttség is szerveződött, hogy „hazahozzák” a hős, ám soha nem létezett őrnagy (akkor már őrnagy volt) nem létező hamvait. De a Vihardáma nem hitt az írónak, s mi több, a szövegének sem. Tolsztojnak viszont hitt: tollbamondás gyanánt Miklós cár leírásának szövegét választotta a *Hadzsi Murat*-ból. Ennek egy mondatát feljegyeztem: „Szilárdul meg volt győződve róla, hogy rendelkezései, akármilyen értelmetlenek, igazságtalanok és logikátlanok is magukban véve, egyszeriben értelmessé, igazságossá és összefüggővé válnak azáltal, hogy ő, Miklós az, aki rendelkezik.” – Ez volt a

Vihardáma, akit szerettünk a Berzsenyijével. Sajnáltuk, hogy elkerült az iskolából. Valódi nevét nem tudom, elvitte magával.

Muszty Lászlóról tudtuk (akivel később szakvezető tanárként is találkoztam), hogy baranyai népmondák gyűjtésével foglalkozik. Egy tanulmányi kiránduláson elmesélte nekünk a Jakab-hegyi babás szerkövek, a kelta földvár és a pálos kolostorrom történetét, amivel megelevenítette számunkra a múltat. A Zsongorkő mondája különösen tetszett nekünk. Az áruló Török Béla és a vitéz Zsongor Laci romantikus története, Balog Marika elrablása, majd kiszabadítása megragadta kamasz fantáziánkat, a vágatva menekülő szerelmespár drámája, s végül a halálos mélybe ugratás a szikla pereméről sokáig bennünk maradt. Muszty tanár úr eleven előadását érdeklődve hallgattuk, ilyenkor egyébként megfontolt, hűvös beszédmódja átforrósodott. Mégsem ezzel (és több más hasonló) előadásával maradt meg leginkább emlékezetemben, hanem azzal, hogy a Makár és a Belvárosi iskola tanárcsapatának futballmeccsét döntetlen állásnál az ő felhőfese döntötte el a Makár javára.

A hiányzó hittant a Pius templomban tartott foglalkozások pótolták valamelyest. Ministránsok lettünk, ami komoly előrelépést jelentett. Volt egy A/4-es méretű vékony fatáblánk, de lehet, hogy préselt papundekli volt, amelynek fényes, fehér felületén a latin miseszöveget lehetett olvasni. A pap szövegei, illetve a papi szövegek kezdő és végzavai pirossal voltak nyomtatva, a ministráns megszólalásai feketével. Ezeket kellett a ministránsnak, ha többen voltunk, a főministránsnak elmondani a mise cselekményének megfelelő helyén. Előbb kézben tartottuk a táblát, s olvastuk a kívánt textust, de hamar megtanultuk kívülről a latin szövegeket, s a táblát csak a biztonság kedvéért helyeztük az oltár lépcsőjére a csengő mellé, s ha szükséges volt, onnan puskáztunk. De később már erre a segítségre sem volt szükség, fejből tudtuk az egész miseszöveget. Minden mondatnak ismertük a magyar jelentését is, mert hittanórákon ezt is elmagyarázták. A mise valóban jelen idejű drámává változott számunkra, amelynek cselekményében mi magunk is részt vettünk.

Ötödik osztálytól oroszot is kellett tanulnunk. *Kellett*, s ez eleve meghatározta a tárgyhoz való viszonyunkat. Meg hát unalmas volt: szavakat magoltunk és élettelen mondatokat fordígtattunk, ahelyett, hogy a nyelv szellemével, a benne őrzött kultúrával találkozhattunk volna. Szerencsémre 1950 karácsonyán kezembe került a frissen megjelent *Orosz népmesék* című könyv (ez a nevezetes Afanaszjev-féle mesegyűjtemény alapján készült), amely valósággal elragadott engem. A józan, vaskosan reális magyar paraszttmesék után ezek a varázsmesék a képzelet, a csodák világát hozták el számomra. Nem egyre ma is jól emlékszem. – Fedot, a cári lövész megment egy madarat, s ez gyönyörű leánnyá változik, aki a felesége lesz. Az asszony szépsége azonban veszedelmet hordoz Fedot számára, mert a cár el akarja venni tőle, ezért megoldhatatlan feladatokat tűz ki számára, például azt, hogy „Menj valahová, de nem tudom hová” (ez a mese címe), s hozz el valamit, de nem tudom, mit. A hőssel együtt töprengtem: hol van a nem tudom hol, és mi az a nem tudom mi? Felesége azonban segít Fedotnak: varázslabda, tudós varangy, csodadoboz áll szolgálatára, ez utóbbit, ha kinyitják, szépséges kertbe jutunk – csak úgy árad a meseszövő fantázia. Reméltem hát, hogy a mi Fedotunk legyőzi majd a gonosz cárt. Így is történt, s a cári lövészből

lett az új uralkodó. Fellélegeztem, majd újra kezdtem az olvasást. A *Mese Iván cárevicről, meg a szürke farkasról* című mese (erre később jöttem rá) a *Csongor és Tündéből* is ismert motívumokkal ejtett ámulatba, itt tehát egy ősi meseforrásra bukkantam Elena királylány révén, miközben felvonultak (ezt majd Propptól fogom megtudni) a varázsmesének a jellemző szerepkörei károkozóval, kereső hőssel és segítőtővel. Ahogyan nekem is váratlanul segítségemre jött ebben az orosz ügyben apám egyik hadifogoly társa, akit csak akkoriban engedtek haza, ám ő a többletével az orosz nyelv megtanulására és az orosz irodalom megismerésére fordította. Csak így lehetett kibírni, mondta. R. úr asztalosként dolgozott egy Pécs melletti faluban, onnét járt be orvosi vizsgálatokra, s engem az udvarunkon álló kajszifa alatt elkezdett oroszul tanítani. Nem a nyelvet, persze, azt is, hanem bevezetett engem az orosz irodalom világába. Tőle hallottam először az *Anyeginről* meg a *Holt lelkekről*, elmesélte Raszkolnyikov történetét s részletesen ismertette Tolsztoj kaukázusi elbeszélését, a *Kozákokat*. Olenyin és Marjanka szerelmi története, akiket örökre elválaszt egymástól világuk különbözősége (Marjanka büszke kozáklány, Olenyin pedig szentpétervári ifjú, aki vonzódik ugyan a kozákok természetes életformájához, de azok az ő jó szándékával együtt is az idegent látják benne), miközben zajlik a csecsen hegylakók elleni harc. Az egymáshoz kötözött csecsen harcosok halálénekét szinte ma is hallom. R. úr tehát érdeklődő tanítványra lelt bennem. Egy alkalommal, erre jól emlékszem, könyvvel a kezében érkezett: ez a *Mai orosz dekameron* című kötet volt a Nyugat kiadásában, s ezt olvasásra nálam hagyta két-három hétig. Jurij Oljesa *Szerelem* című, a képzelet és a valóság határán járó elbeszélése tetszett a legjobban. Vszevolod Ivanov *A csecsemő* című novellája viszont zavarba hozott: a vöröskatonák megmentenek egy orosz csecsemőt, de ezt egy kirgiz gyermek élte árán teszik. Ezt az ellentétet nem voltam képes akkori magamban elkönyvelni. Ezt szóvá is tettem R. úrnak, aki nem válaszolt, csak hosszan nézett maga elé. Tekintetében számomra ismeretlen tudás rejtett.

(Unkas a Farkas-sziclán) Az úttörő mozgalom rendezvényein kénytelen-kelletlen módon vettünk részt. Az ilyenkor fellépő botcsinálta zenekar ütős hangszereinek sivalkodó lármája kellemetlenül s idegenül hangzott fülünknek. A közösen megnézett *Támadás 6.25-kor* című szovjet filmben pedig túl sok volt a lövöldözés és a „hurra”, s ez visszásan hatott az önfeláldozó katona történetében, aki saját testével fogja fel az ellenséges géppuskafészek gyilkos golyózaporát. Ha jól emlékszem, Alekszandr Matroszovnak hívták. Semmi egyebet nem tudtunk meg róla. Vértanú helyett csak egy bábut láttunk benne. Az iskolaudvaron tartott ünnepi rendezvényekhez mindannyian úttörő-egyenruhába öltöztünk. P. úttörővezető is, akit ilyenkor „pajtásnak” kellett szólítani, s aki ikszlábával és nagy hasával úgy nézett ki, mint egy nagyra nőtt napközis. Éva néni alakjának domborulatain viszont szépen megfeszült az egyenruha, s vállig érő fekete hajához jól illett a piros fagyűrűvel összefogott vörös nyakkendő. Kérésére vele együtt harsogva elénekeltük az aktuális mozgalmi indulót: „Egy a jelszónk a béke, harcba boldog jövőért megyünk...”

De a kötelező „úttörözés” helyett délutánoként szívesebben voltunk szabad indiánok. Az volt a mi játékunk, abban szerepelt a mi igazi csapatunk. A Had-

apród (akkor már: Honvéd) utcában tovább harcoltak az indiánok. A küzdelem később új helyszínen is zajlott. Csatangolásaink során ugyanis a Mecsek-oldalban egy különös sziklára bukkantunk: vagy húsz méter széles és hét-nyolc méter magas lehetett, fölötte a szerpentin kanyargott, előtte pedig egy lejtős, bokrokkal benőtt térség terült el. A Farkas-szikla (így neveztük) megmozgatta fantáziánkat. A spanyolok és az indiánok csatája, kiegészülve makárbeli gyerekekkel, eszményi helyszínre talált itt. Nem számháborút játszottunk, egymásra rohanva inkább birkóztunk, de ütni nem volt szabad. Az a csapat győzedelmeskedett, amelyik ki tudta tűzni a zászlaját a Farkas-szikla csúcsára. Minden játékos kapott egy nevet, én Unkas voltam, a mohikán. És nálam volt a zászlónk. A csata hevesen, váltakozó sikerrel folyt, de amikor egy alkalmas pillanatban a törzsfőnök felém kiáltott: *Unkas, menj!*, akkor futva elindultam, és ügyesen kigyózva a meglepett spanyolok között, majd a kőfalon kapaszkodva meg sem álltam a Farkas-szikla tetejéig, ahol hatalmas üdvivalgás közepette kitűztem a zászlót. Fentről büszkén végignézttem a csatatéren. Láttam a boldog indiánokat. És láttam, hogy egy fa mellett állva Emese kacagva tapsol. Ennek nagyon örültem. Vele jártam német különórára. Anyám ugyanis, mikor észrevette, hogy Dosztojevszkij *Szegény emberek* című regényét olvasom (R. úr ajánlotta), az „európai egyensúly” biztosítása érdekében német különórára járatott G. tanár úrhoz, aki grammatikai szabályokat magoltatott velünk, és ragaszkodott a gót betűs írásmóddhoz. Ez utóbbinak köszönhetően később nem okozott gondot számomra régi német könyvek olvasása. A ragozás és a szórend gyakoroltatását ellenben untuk. Egyszer G. tanár úr azt a példamondatot, hogy „En a kalapomat a fogásra akasztom” úgy találta mondani, hogy „a fogamra akasztom”, mire majd kipukkadtam az elfojtott nevetéstől. Láttam, hogy Emese is kínos helyzetben van. Önkéntelenül megfogtuk egymás kezét. Ez a kézfogás később gyakran megisméltódott séta közben, amikor hazakisértem őt az iskolából. Ő volt a tanúja a zászló kitűzésének. Intettem neki. Ő visszaintett.

A Makár 2.

(*Adriana megvédése*) Az iskolában időközben elkezdődtek a főiskolai hallgatók hospitálásai, gyakorló tanításai, s ezt mi többnyire szerettük. Én különösen kedveltem ezt a „forgósínpadot”, anélkül, hogy tudtam volna: a leendő tanár szemé figyelte már ezeket az órákat. Kettőre emlékszem leginkább. Az egyik hallgató – az *Egri csillagokat* olvastuk akkor – azt a kérdést tette fel óra elején, hogy szerintünk ki a regény főhőse: Dobó István vagy Bornemisza Gergely? Parázs vita alakult ki az osztályban Dobó, illetve Gergely főszerepét illetően, mindkét csoportnak bőven voltak érvei a maga álláspontja mellett, míg végül a hallgató felismertette velünk, hogy mi a különbség a *történet* és az *elbeszélés* között, s mi következik az olvasó számára a kettő viszonyából. Egy másik hallgató – kedves fiatal nő, aki nagyon tetszett nekünk – többször is megkérdezte tőlünk, hogy a kötelező olvasmányokon kívül éppen mit olvasunk. Különbféle válaszok hangzottak el Vernétől May Károlyig és *A távolban egy fehér vitorla* című (az iskolában erősen ajánlott) Katajev-regényig. (Ebben nekem tetszett a gyermeki nézőpont

alkalmazása, de kicsit soknak tartottam azt, amire a gyengébb órákat tartó hallgatók „eszmei mondanivalóként” szoktak hivatkozni.) Végül egy bátrabb diák megfordította a kérdés irányát: „A tanárnő most mit olvas?” A kérdezett láthatóan zavarba jött, mert, mint vallatásunkra kiderült, éppen az elmúlt éjjel fejezte be Luigi Pirandello *Mattia Pascal két élete* című regényét, de az egyáltalán nem tartozik a tananyaghoz. Mi kötöttük az ebet a karóhoz: „Miért nem? Mesélje el!” Végül ráállt. Elbeszélte, hogy a főhős elmenekül rossz házasságából, s miután ruletten nagyobb összeget nyer, kihasználja, hogy közben halálhíre támad (el is temetik), s új életet kezd. Múltja azonban mindig ott van a nyomában, s a leleplezéstől való félelmében ismét „meghal”: eljátssza öngyilkosságát. Hazamegy egykori falujába, ahol felesége már új életet kezdett, amibe ő beletörődik. Könyvtáros lesz, és megírja történetét. Időnként virágot visz saját sírjára, s ha megkérdezik, hogy kicsoda, azt válaszolja: „Én vagyok a megboldogult Mattia Pascal.” A mesélő annyira belemelegedett a történet felidézésébe, hogy néhány jelenetet rögtönözve el is játszott, például az egér-kalandot. A látszat és való felcserélődése, a személyiség feloldódása a kényszerűen vállalt szerepben kicsit zavarba hozott bennünket (Katajev szereplői bezzeg mindig tudták, hogy ők kicsodák), de hálás tapsal köszöntük meg a mesélőnek ezt a közjátékot. Mint megtudtuk, a szakvezetőnek viszont nem tetszett a dolog: nem szabad a diákok „uszályába kerülni”, mondta, mi azonban megnyugtattuk az aggódó „kistanárnőt”, s a bemutató órájához annyira felkészültünk, olyan parádésan szerepelünk, hogy ellenállhatatlan lendületünkkel valósággal kikényszerítettük Adriana számára (így neveztük tanárjelöltünket Mattia Pascal kedvese alapján) bemutató tanításának a kedvező értékelést és gyakorlati jegyként a jelest.

(Tibi bácsi meséi) Ki ne feledjem Tibi bácsit és a focit. Király Tivadar, aki nekem, ha jól számítom, dédnagybátyám volt a Schrenpf-ágról, többször meglátogatott bennünket, ha Pécsen járt. Nagy mesélő volt, élő legendárium, a magyar futball mindenki által ismert „Faterja”, Mándy Iván is említi egy helyen. Csak úgy áradtak belőle a jobbnál jobb sztorik. Amikor Puskás Öcsi a tizenhatosról fogadásból öt lövéssel egymás után lebillentette a felső lécs tetejére rakott öt sörösüveget, meg amikor Czibor Zoli szögletből érintés nélkül a hosszú pipába ívelt (a kapusnak keresnie kellett a labdát), Bozsik Cucuhoz pedig maguktól visszagurultak a labdák, és így tovább. Ezt mind szinte láttuk magunk is. És hatalmas nevetés fogadta, hogy Budai, a „Púpos” egyszer azt mondta neki a repülőn, amikor nagyot billent és süllyedt a gép: „A Krisztusmáriáját, Fater, azt hittem, hogy már lenn vagyunk.” Ha Tibi bácsi jött és mesélt, népes társaság hallgatta az ünnepi ebéd asztala körül, sokszor késő estig. Edzői pályafutását a MATEOSZ-nál kezdte, később az „Aranycsapat” mellett tevékenykedett, úgy tudom, pályaedzőként. Helsinkiből, ahol a csapat olimpiai aranyérmet nyert 1952-ben, küldött nekem névre szólóan két képeslapot, ezeket a csapat minden tagja aláírta Grosics Gyulától Czibor Zoltánig. Erre nagyon büszke voltam, s az osztálytársaim, akiket jó irodalmi eredményeim, dolgozataim sikere nem nagyon hatott meg, e képeslapok révén igencsak felnéztek rám. Mert persze mutogattam a kincseimet. A szomszéd osztályokból is jöttek, hogy megnézhessék a képeslapokat. Az egyiket el is lopták, a másíknak a szülői ház bontásakor veszett nyoma.

Amikor a magyar válogatott Pécsen edzőmeccset játszott a helyi csapattal, Tibi bácsi kivitt a pályára. (Ez 1954 tavaszán történt, de lehet, hogy egy másik mérkőzés képtörédei is belejátszanak emlékidézésembé.) Szóval ott álltunk Tibi bácsival a játékoskijárónál, amikor elvonultak előttem a magyar „foci Olümposz” hőszei. Majdnem elájultam, amikor Puskás odaszólt: „Fater, ki az a kissrác Maga mellett? Csak nem a Magáé?” Rokongyerek, válaszolta Tibi bácsi, én pedig alig tértem magamhoz. Sajnos felhőszakadás miatt a meccsnek az első félidővel vége szakadt, de a különleges élmény így is megmaradt. Egy jelenet szinte belevésődött a tudatomba. Talán félpercnyi az egész. Hidegkúti tör előre, de a térfél közepén váratlanul megfordul, s visszaküldi a labdát a felpályánál álló Puskáshoz. A labda száll visszafelé, miközben a jobb szélén Budai rohan előre, tehát a labdával ellentétes irányban. Hogy van ez, mi történik itt? Nem értettem. De aztán minden világos lett számomra. Mert mire Budai az alapvonalhoz ért volna, Puskás hosszú labdája éppen a lába elé esett. Budai magasán beívelte, s a labda valahol a felhők között találkozott Kocsis fejével... Ez a kis jelenet számomra az akkor világeleső magyar csapat páratlanul szellemes, művészi játékának a sűrítménye. Ezt a fölényesen elegáns, legszívesebben azt mondanám, kamaszos lelkesedésemet idézve: fennkölt stílust támadta meg az NSZK elleni első meccsen Werner Liebrich alvilági akciója Puskás ellen. (Nyolcat rúgtunk az „iparosoknak”, igaz, hármát kaptunk tőlük akkor is, és ezt nem lett volna szabad elfelejteni.)

(„*Ság, Isten veled!*”) Nyolcadikban Vörös György lett az osztályfőnököm. Megfontoltan beszélő, tempós beszédű fiatalember volt. (Később főiskolai tanár doktorátussal.) Nem titkolta, hogy vidékről jött, falusi tanító volt az Ormánságban, sőt erre kifejezetten büszke volt. Ing helyett azt mondta: *üng*, kellett helyett: *köllött*, meg hogy: *azt hiszöm és tödd ide*. Rájöttem, hogy ezzel a szóhasználattal tudatosan elhatárolja magát attól a hivatalos beszédmódtól, amely az iskolában egyre inkább teret kapott. Matematikát tanított, de amikor közelebbről megismert bennünket, négyünknek, az „irodalmár csoportnak”, ezt a kifejezést használta velünk kapcsolatosan, külön szakköri foglalkozást javasolt. Volt ugyanis egy régi, nála jóval idősebb tanító kollégája, aki akkortájt nyugdíjas éveire az Ormánságból Pécsre került, elvitt hát bennünket hozzá a Bem (később Bajtárs, még később már nem is létező) utcába, ahol N. tanító úr a lánya családjánál bérelt egy szobát. Ott fogadott bennünket. Vörös tanár úr bemutató szavai után beszélgetni kezdtünk, s hamarosan a könyveknél kötöttünk ki. A szoba egyik ajtómélyedését könyvszekrény töltötte ki, amelyet függöny takart. Beszélgetésünk egy pontján N. tanító úr félrehúzta a függönyt, s egy gazdag gyűjtemény tárult elénk, amelyről később megtudtuk, hogy a népi irodalom fő műveit tartalmazza, főként első kiadásokat Szabó Dezsőtől Németh Lászlóig, Féja Gézától Sinka Istvánig. Ezekről az írókról az iskolában nem hallottunk. Tudtuk, hogy N. tanító úr ezzel a könyvtárral voltaképpen önmagát mutatta meg nekünk. Megbízott bennünk, s ez a bizalom a későbbi beszélgetések során is megmaradt, amikor már Vörös tanár úr nélkül kopogtattunk be hozzá. Egyszer felolvasott egy részletet Sinka István *Fekete bojtár vallomásai* című önéletrajzi művéből, azt, amikor a fiatal bojtár bárányaival átkel a megáradt Köles-éren, ölébe veszi a reszkető állatokat, s úgy viszi

át őket egyenként a túlsó partra, és végül hiánytalanul kerül haza a rábízott nyájjal. Ehhez az epizódhoz nem kellett magyarázatot fűzni, mivel hittanórán éppen akkor tanultuk a „Jó pásztor” példázatát. (Erről az irodalmi magaslatról nézve pőrén mutatkozott meg előttünk a Makár mozgalmi szakkörén ajánlott *Megbékélés* című elbeszélés gyarlósága. Nagy Sándor akkoriban megjelent kötetkéjéről elég annyit mondani, hogy legokosabb szereplője egy ló, aki gazdáját megelőzve „belép” a téeszbe. A szerző egyébként akkoriban, mint később hallottam, éppen vidéken rejtőzött, mert úgy vélte, hogy a taggyűlésen néhányan fenyegetően néztek rá, jó lesz vigyázni, gondolta, így hát katonai alakulattal kellett megtalálni, azt hitte, kivégezni viszik, pedig csak a Sztálin-díjat kellett átvennie.)

A már nem létező Bem utcával kapcsolatos emlékeim közül egy verset említetek még, Erdélyi József *A Ság halála* című költeményét, amelyet kimásoltam N. tanító úr egyik könyvéből, mert erről sokat magyarázott. Ma is megvan a másolatom az egyik akkori füzetemben.

A Ság halála

Ság oldalán nagy kürtő füstölög.
Gyászlobogó, gyászlobogó, –
halálra ítélte a Ságot
a kőfaragó.

Rontják a messzekék sági tetőt,
a Somlyó öccsét megölik
s közömbösen nézi halálát
a ságalji nép.

Ugyan kinek s miért is fájna ez?
Nekem is, óh, miért sajog
a Ság halála? Hiszen egyszer
én is meghalok...

Bontják a Ságot... Minek is ide,
a búzatermő síkra hegy?
A munkás-kínos földre szépség? –
Ság, Isten veled!

Isten veled, szépség, haszontalan
álmodozás, tündér tető!...
Törj, én szívem, darabokra te is,
Mint a sági kő!...

Én akkor még nem láttam ezt a bontásra ítélt hegyet, de a Vihardámától tudtam, hogy ez az a hegy, amelynek a teteje messze sötétedett a távolban, amikor Berzsényi Nikla felé utazva a Börceháton megállt, s még egy búcsúpillantást vett Kemenesaljára, a szülőföldjére. Az a kőfaragó, melyet Erdélyi verse említ, ezt

megértettük, nemcsak a hegyet bontja, de az emlékeinket, a múltunkat is – a „ságalji nép” közönye mellett. – Ennek a versnek a felidézésével búcsúzom N. tanító úr emlékéértől. (Vele az én versolvasó leckéim sora kezdődött el, amelyet majd követni fog B. doktor úr Ady-portréja, Arató Karcsi, amint Lánycsokon felolvassa nekem a *Deres majálist*, s végül Judit balatoni leckéje az *Újhold* költőiről.)

(Vörös György közbelép) Vörös tanár úr nemcsak ezzel az ismeretiséggel, hanem más módon is erősen hatott sorsom alakulására. Amikor ugyanis a tovább tanulni szándékozóknak ki kellett tölteni egy jelentkezési lapot, megjelölve a kívánt iskolát, én a futólagos otthoni megbeszélés alapján a Gépipari Technikumot írtam be. Ez nem volt vitás. A mi családukból ugyanis, aki középiskolába járt, az szükségképpen valamelyik Technikumot vette célba. Vörös tanár úr azonban már ismert engem, s a jelentkezési lapot tanulmányozva rögtön tudta, hogy tényleg mennék. Eljött a szüleimhez, s egy egész délután gyözködte őket, hogy nekem, aki állandóan regényeket és verseket olvasok, gimnáziumba kell mennem, az ilyen fiúnak, mint én, nem való a technikum. Végül megtörte szüleim ellenállását, és új jelentkezési lapot töltöttünk ki. Így kerültem a Nagy Lajos Gimnáziumba. (Vörös György után még négy sorsformáló szereplő lép majd az életembe. Nagy Miklós, a kiváló Jókai-kutató, aki doktori munkám témavezetője lesz, Nemes István, ő főiskolai oktatóvá válásom ügyében tesz majd igen sokat, Bécsy Tamás, aki elindít egyetemi tudományos pályámon, Bíró Ferenc pedig a magyar felvilágosodás kutatásában válik majd mesteremmé.)

Iskolák 2.

Gimnáziumi évek I.

(Katona a katedrán) A jó nevű, a cisztercita idők tradícióját már nem, de annak rangját még őrző Nagy Lajos Gimnázium szelleme számomra két műalkotásban testesült meg. Az egyik a névadó király méltóságot sugárzó ülőszobra a bejárat után jobbra nyíló folyosó elején található boltíves alkóvban, a másik pedig Gebauer Ernőnek a középkori pécsi egyetem alapítását ábrázoló freskója az első emeleten, a széles lépcsőfeljárattal szemben. És Babits Mihály, a pécsi gimnazista emlékét is márványtábla őrzi. Mindez tiszteletet ébresztett bennem.

Osztálytermünk az említett földszinti folyosó végén nyílt balra, még a forduló előtt. Ablakai az udvarra néztek. Osztályfőnökünket, Virág Istvánt 1959-ben, egy évvel az után, hogy bennünket érettségire vitt, politikai okokból, még a nyugdíjkorhatár előtt két évvel, nyugdíjazták. „Bűneinek” listáján az is szerepelt, hogy 1957-ben osztálykirándulás keretében Pannonhalmára, a bencés gimnáziumba vitt bennünket baráti találkozóra. (Ott találkozhattam még egykori, Pius-beli igazgatónkkal, Páter Tüll-lel. Amikor elmondtam neki, hogy én piusista diák voltam, azt válaszolta: „Ma is az vagy, ha ezt itt most elmondod nekem.”) Virág István bátor ember volt. A pécsi Zrínyi Miklós Honvéd reáliskolában végezte középiskolai tanulmányait (a Hadapródiskolában!), majd a Magyar Királyi Ludovika Akadémia hallgatója volt. Katonai pályára készült, de egy gya-

korlaton balesetet szenvedett, aminek következtében egyik szemére megvakult. Egy ideig a hadkiegészítő parancsnokságon teljesített szolgálatot. Az Erzsébet Tudományegyetemen földrajz–történelem szakos diplomát szerzett. A Zrínyi tanáraként tevékenykedett 1942-ig. A háború idején főhadnagyból őrnaggyá léptették elő. Orosz hadifogságba került, s Szibériából csak 1948-ban került haza (ugyanabban az évben, mint az apám).

Virág István nemcsak tanított minket, hanem elsősorban életformát és hagyományt közvetített számunkra. Minden mozdulatával, egész megjelenésével polgári mentalitást sugárzott. Ezt tolmácsolta szavaival, és nem kevésbé beszédes hallgatásaival. Ő volt az egykori középosztály megtestesítője számunkra, a történelmi Magyarország szellemének kései, kitartóan hűséges hordozója. Amikor egy ifjú tanárunk Cluj-ról és Tîrgu-Mureşről beszélt, és ezekhez a nevekhez szigorúan ragaszkodott, Virág tanár úr osztályfőnöki órán elmagyarázta, hogy az Erdély, és nekünk, magyaroknak mindörökké Kolozsvár (a Házsongárdi Temetővel) és Marosvásárhely (a Bolyaiak sírjával). Osztályfőnöki óráin ismertette velünk – különböző helyekről és körülmények közül származó diákokkal – az akkoriban mellőzött polgári szokásokat. Megtanította nekünk a művelt megjelenés szabályait, hogyan kell felöltözni színházhoz, zsúrhoz, miként kell egy lányt illendő módon táncra felkérni osztályteán vagy bálban, s ha majd nekünk is lesz családunk, hogyan álljon össze az ünnepi teríték, miként alakuljon az ülésrend, mi módon és mikor kell pohárköszöntőt mondani. Külön előadásban magyarázta el, hogy a nőnek miért kell a férfi jobb oldalán haladnia, mi ennek a szokásnak hagyományos, polgári és praktikus értelme. Ezek látszólag apróságok, ám ő ezekből a csekélységekben egy világot épített föl számunkra. Osztálytermünk is olyan volt, mint egy barátságos sziget: a padosorok között szőnyegek, az ablakokon függöny, a tanári asztalon himzett terítő, rajta vázában friss virág, a katedra sarkában külön asztalon akvárium, a falakon magyar festők képeinek reprodukciói. Egyszer egy tanfelügyelő benyitott, majd zavartan visszalépett, nem akarta elhinni, hogy ez egy tanterem. Virág tanár úr minden reggel, fél órával a tanítás kezdete előtt szemlét tartott az osztályban, elbeszélgett velünk az aktuális ügyekről, gondokról. Diákjait egyforma bánásmódban részesítette (mint annak idején a jezsuiták). Megkövetelte az udvarias viselkedést és a választékos beszédet. A tanulmányi kirándulásokon is szigorú rendet tartott, éjszakai őrséggel, őrsegváltással, és mindenkivel naplót vezetett. Nem titkolta, hogy katona: fő erényeknek a bajtársiasságot, a férfias határozottságot és a fegyelmet tartotta. Büszke volt magyarságára, de soha nem esett túlzásokba. Mindenkor higgadt maradt, tárgyilagos és józan. „Forró szív, hideg fej!” – ez volt a jelmondata. (Erre később még visszatérek.) Szolgálatot teljesített. Életre szólóan megtanultuk tőle, hogy – mint a Biblia mondja – az ember sorsa: katonasors.

Virág István a rendszerváltáskor alezredesi rendfokozatot kapott. Élete utolsó munkája a Zrínyi-szobor újraöntetése és helyreállítása volt a régi Hadapródiskola (a mai orvosi kar főépületének) kertjében, amelynek avatását már nem érthette meg, 1991-ben, kilencvenéves korában elhunyt. A szobor talapzatán emléktábla örökíti meg a nevét. 1992-ben posztumusz ezredesi rangot adományoztak neki.

(Bumbujpulujhurculuj...) Az irodalom iránti érdeklődésem alapján várható lett volna, hogy ebben az irányban megyek tovább, N. tanító úr leckéit követve. Ám nem így történt, s ebben akkori magyartanárom játszott áldatlan szerepet. Ő az irodalmat az akkoriban aktuális ideológiai szemüvegen át szemlélte, s egy brosúra tételmondatai szerint magyarázta. Így lett a *Bánk bán* Tiborca a jobbágyság osztályharcának szószólója, s amikor szóba mertem hozni, hogy a szöveg szerint Tiborc nem is jobbágy, hanem szabad paraszt, s gondjai éppen ebből az osztály-nélküliségből származnak, türelmetlenül leintett. De amikor a dráma idegenellenes tendenciájáról magyarázott, s én megjegyeztem, hogy hiszen a spanyol hősök sem magyar származásúak, s azokkal még a hazafi Petúrnak sincs semmi baja, sőt Bánk felesége, Melinda is spanyol, elveszítette a türelmét, keményen letorkolt. Ne lovagoljak a részleteken (mintha egy irodalmi szöveg megértése nem efféle részletek tisztázásával kezdődne), a dolgokat távlatosan kell nézni, emelte fel az ujját. (Szóval, megint a perspektívához jutottunk, mondtam magamban, s elhallgattam). Később egy Kölcsey-beszéd átírásával húztam ki nála a gyufát: mozgalmi kifejezésekkel spékeltem meg, s az átírt, képtelenné csavart szöveget az osztálytársaim harsány nevetéssel honorálták. Mire tanárom a szünetben kijelentette, szó szerint próbálom idézni: „Destruktív szituációkkal dezorganizálom és fumi-gálom a kollektívát.” Kilátásba helyezte, hogy magyarból meg fog buktatni. Végül mégis átmentem a vizsgán, s ezért a megmenekülésért Bessenyei Györgynek mondok köszönetet, akit tanárom Waldapfel alapján nagy írónak tartott (egyéb-ként ez igaz), s mivel elolvastam a Nagy Magyar Írók sorozat Bessenyei-kötetéből a *Tariménes utazása* című utópikus regény terjedelmes szemelvényét, amelyben a Kirakades néven említett vadembert korábbi indián hőseim társának tekintetem, szorgalmi előadást tartottam róla, s ez tanáromnak is tetszett. (Később ez a regény – szerintem a magyar felvilágosodás eszméinek, műfaji törekvéseinek és ízlésvilágának összegező műve – igen fontos szerepet játszott irodalomtörténeti pályámon. Akkor találkoztam vele először, s ezt, rossz emlékeim mellett, javára írom ennek a tanárnak.) Ebben a regényben szerepel a képzeletbeli ország, Totoposz nemesi hivalkodásának (mai szóval: ellenszenves ideológiájának) az a kacifántos frázisa, az író komikus szóleleménye, amelyet a fejezet címében idéztem. Most teljes alakjában ideírom (miközben képzeletben hallom az előadásomat érdeklődéssel hallgató osztálytársaim harsány röhejét): Bumbujpulujhurculujbús zkülüjkikiriposzidoszi. (Bevallom, a későbbiekben különféle ünnepeken a szónokok beszédeit hallgatva gyakran hallottam, s hallom magamban a derék totoposziak dölyfös hangját: hogy bumbujpuluj, meg büszkülüj, meg kikiri.) Az említett „szónoki siker” ellenére átpártoltam a geográfiahoz.

(Emlékek a földrajzi szertárból – Példázat a lótuszvirágról) Már annak idején a Makárban S-né felismerte kartográfiai érdeklődésemet, térképismeretemnek részletekbe menő alaposságát. Én, aki a való világban kifejezetten rosszul tájékozodom, a térképeken (a tanárnő szerint) bámulatra méltó módon ismerem mindent, kifogástalanul eligazodom a domborzati és vízrajzi viszonyok között. Ennek a képességemnek híre ment az iskolában, sokszor próbára tettek, hogy hol van ez a tenger, hol van az a folyó, kérdezték, és én megmutattam. Ebben a dologban bizonyára szerepet játszott kiváló memóriám. (Eredetileg, azt hiszem, gyenge ér-

telmi képességemet később is emlékezőtehetségemmel ellensúlyoztam, és, persze kézműves őseimtől örökölt szorgalommal.) Szerettem az atlaszokat, rajongtam a földrajzi szertárban őrzött nagyméretű falitérképekért. Mivel én lettem a gimnázium földrajzi szertárosa, gyakran, csak úgy a magam örömeire kigöngyölítettem s falra akasztottam a térképet, s gyönyörködve kalandozott rajtuk a szemem. Nekem kellett kiadni az órákhoz a szükséges mappákat. A szertárosi megbízatást akkor nyertem el, amikor a híresen szigorú, később tudományos pályára lépő Boray Ákos nemcsak jelest adott a feleletemre, hanem egyúttal felmentett a további számonkérések alól. Lengyelország földrajzi viszonyairól kellett beszámolnom, s mivel ez jól ment, jöttek, mint minden esetben, a topográfiai kérdések. Meg kellett mutatni a térképen a kért folyót, hegyet, tavat, tengert stb. Boray felfigyelt rám, majd megkért, húzzam végig az ujjamat az erdélyi Zsil folyón. Én persze rögtön tisztában voltam a kérdésbe rejtett csapdával, s megkérdeztem: „Mivel e folyó felső szakaszának két ága van, név szerint a Román Zsil meg a Magyar Zsil, melyiket mutassam?” Ekkor lettem a térképek ura.

A földrajzi szertár parányi helyiség volt, a falak mellett tárlókban sorakoztak a nagyméretű mappák, s volt ott egy asztalka is, rajta könyvek heverték, a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára barnászörös, aranyozással díszített gyönyörű sorozatának kissé már megkopott példányai. Az asztal fölött pedig egy bekeretezett arckép lógott a falon: elegánsan öltözött idős férfit ábrázolt profilból, őszes haja rövidre vágva, angolos bajusza fölött arányos, hajlott orr, figyelő tekintete bölcsességről tanúskodott. G. Oszkár tanár úr elmagyarázta, hogy a kép a magyar származású, világhírű orientalistát, Stein Aurélt ábrázolja. Érdeklődésemre felvette az asztalról Baktay Ervinnek *A Boldog Völgy Országá* című könyvét, belelapozott, majd azt mondta, olvassam el a 206. laptól. Otthon kinyitottam a kölcsönkapott könyvet a megjelölt helyen, elkezdtem olvasni, s aztán nem tudtam letenni: Baktay Ervin a Stein Aurélnál tett kasmiri látogatásának élményét idézi fel könyvének ebben a részében. Egy rokonszenves tudós portréja bontakozott ki előttem, aki honfitársát magyar vendégszeretettel fogadja, és angolos előzékenységgel látja vendégül. Baktay nemcsak Stein Aurél tudását csodálja, de a természethez való humánus viszonyáról is példát vesz. Ez utóbbira jellemző, hogy napi barangolásaira indulva Stein sípjával háromszor füttyentett, hogy a medvék értesüljenek érkezéséről, húzódjanak félre az útjából, ne okvetetlenkedjenek vizsgálódásai során. Ez a szemléletes portré Stein Aurélról Baktayt is jellemzi. G. tanár úr tudta, mit ad a kezembe. Hatására elolvastam Stein fontos műveit az említett sorozatból, a *Nagy Sándor nyomában Indiába* című könyvet, valamint a *Homokba temetett városokat* a Kínai-Turkesztáni utazásról, s az ennek során feltárt ókori (szanszkrit és prakrit nyelvű) szövegekről. Stein Aurélnak egyik apró úti élményéről írt beszámolója benne maradt a fejemben, most kikerestem a részletet, s idézem a 121. oldalról: az egyik faluban látta, hogy a házból „kilépett egy ember, nyakában erősen odaláncolt, hosszú súlyos vasrudat cipelve”. Ez az ember nagy bünt követett el, ezért kivégzés járt volna, de ehelyett a leírt módon büntették. Elszökni nem tud, és családjának hasznára lehet. – Keleti bölcsesség.

Stein Aurél és Baktay után a sorozat többi könyvét szintén elolvastam. S ami a szertár szerény gyűjteményéből hiányzott, azt a házunk szomszédságába köl-

tözött M-éktől, akiknek gazdag könyvtárak volt, főként természettudományos művekkel, kölcsönkéregettem. Nem szívesen adták, de mikor tapasztalták, hogy vigyázok a kötetekre, akkor a kölcsönzést igazoló aláírás ellenében megkaptam a vágyott könyveket. A svéd geográfus, Hedin Sven művét (*Ázsia szívében*) a Góbi-sivatag leírásával és a mongol néppel rokonságban álló burjátokkal, valamint a *Scott utolsó útja* című könyvet, amelynek hősi tragikumát szomorúvá tett. Amint a Déli-sarkhoz értek volna, már ott találták Amundsen zászlóját, aki megelőzte őket, s mikor a kudarc terhével hazafelé tartottak, élmük fogytán, megfagytak. Néhány hónappal később találták meg holttesteiket, egymás kezét fogták. Baktay Ervintől elolvastam *A világ tetején* című könyvét, amelynek szerzője Kőrösi Csoma Sándor nyomában halad Nyugat-Tibetbe, egészen Dardszilíngig, a nagy székel tudós, a tibeti nyelv szótára és nyelvtana megalkotójának sírjáig. Mivel Kőrösi Csoma zanglái szobájában csak a kőpadlón lehetett tüzet rakni, a füst annyira marta a szemét, hogy inkább fagyoskodott, és géberedett ujjakkal rózta a sorokat. A szoba két méter széles, három méter hosszú volt, s mindössze 120 cm magas. Meghajlásra kényszerítette az embert, a későbbi látogatókat is. Ez a leírás találkozott a fejemben Barkó Pali történetével. Az *És mégis mozog a föld* című regényt akkoriban olvastuk Glauber Olga tanárnő értő és lelkes magyarázataival. Egyébként Baktaytól tudtam meg, hogy a buddhizmus szerint mi, emberek olyanok vagyunk, mint a világot jelképező lótuszvirág kelyhében rejlő harmatcsepp. Ezt megjegyeztem. Ha életem során el-elbízta magam, ez a harmatcsepp mindig eszembe jutott.

(Újabb olvasmányok) A szertárba be-belátogató G. tanár úr egy alkalommal megkérdezte tőlem, hogyan haladok a geográfiával, mire én bevallottam, hogy a tananyagban egyre nagyobb súllyal szereplő gazdasági földrajz nem nagyon érdekel. Nem szívesen tanulom meg, hol mit bányásznak, s hogy a különféle üzemekben miket gyártanak. Engem az országok leíró földrajza érdekel, és a tájak szelleme, az ott élő emberek műveltsége. G. tanár úr rám nézett, és azt mondta: „Fiam, téged a kulturális földrajz érdekel. Holnap hozok neked valamit, ami biztosan tetszeni fog.” Másnap átadta nekem olvasásra a *Sorsunk* című folyóirat 1943. évi 1. számát, amelyben megjelölte nekem Hamvas Béla *Dél és Nyugat géniusza* című tanulmányát. Hát ez az, amit hiányoltam, ez az én földrajzom, kiáltottam, amikor végigolvastam. Hamvas rendet rakott a fejemben, és ismereteimet egy nagyobb egészbe foglalta. Ebben a tanulmányában a Kárpát-medencének a magyarság által lakott területét öt kulturális szférára tagolja, s azt állítja, hogy az egyes régiók sajátos karakterű kultúrákat hoztak létre. A *Sorsunkban* közölt szöveg csak két régióval foglalkozik. A Dél géniusának sajátos helye, mondja Hamvas, a kúria, intim tanyája pedig a méhes, ahová el lehet vonulni a világtól és Horatiust olvasni (itt fogadja Garanvölgyi úr az ellenszenves Grisák doktort, jutott eszembe az akkortájt olvasott *Az új földesúrból*), míg Nyugaton a műveltség városokban teljesedett ki. Akkoriban szervezett Virág tanár úr egy osztálykirándulást, amelynek során, igazolva Hamvast, Kőszeggel, Szombathellyel és Sopronnal ismerkedtünk meg. (Később majd az *Öt génius* című könyvvel fog kiegészülni a tájak szellemének bemutatása.) Amikor visszavittem a lapszámot, G. tanár úr egy könyvet adott kezembe. Most ezzel folytasd, mondta. A könyv 1944-ben je-

lent meg a Turul kiadásában: Várkonyi Nándor *Magyar Dunántúl* című műve volt. A szerző szerint a dunántúli magyar műveltség az ellentéteket kiegyenlítő harmóniára törekszik, ami a mérsékelt éghajlati tényezőkhöz kívül abból származik, hogy e tájon a kettős gyökerű magyarság, ugor köznéppel és türk uralkodó réteggel együtt, barátságosan befogadott német, szláv és a hódoltság után itt maradt török és balkáni népcsoportokat. A többféle forrásból származó dunántúli nép ezért nyitott és türelmes, állítja Várkonyi. Olvasmányaim hatására egy új világ tárult föl előttem, a gondolkodásnak egy más formája, amely, ez volt a legfőbb tapasztalatom, sokkal érdekesebb, mint az iskolai biflázás. Érdeklődésemet látva a G. tanár úrral néhány esetben a szertárban felbukkanó F. Béla tanár úr – akit Burzának nevezünk kedvenc növénytani példája, egy mezei növény, a pásztortáska latin neve alapján – Horváth Adolf Olivérnek, „A Mecsek fűvészenek” néhány tanulmányát adta a kezembe a mecseki tölgyesekről és az itt tenyésző ritka virágokról: a „vad pünkösdi rózsa” szép és különös nevére jól emlékszem.

Én tehát sokat kaptam a földrajzi szertárba be-belátogató G. Oszkár és F. Béla tanároktól. És ezt a kettős portrét saját ügyemen kívül kárpoztásnak is szánom irányukban. A „lajosista legendáriumban” ugyanis leginkább egy profán anekdota őrzi emléküket. Egy alkalommal – állítólag – a végében végezték, ahogyan mondani szokták, folyó ügyeiket. A művelet befejezése után G. Oszkár odafordult F. Bélához: „Mondd, Béla, te biológus vagy – kérdezte –, mitől van az, hogy ha az ember egy jót pisál, akkor megrázkódik.” A fülkékben dohányzó diákok majd megfulladtak a röhögéstől. És, persze, szájról szájra járt a történet. Én nem látok benne semmi sértőt, ha azt is tudjuk róluk, hogy kiváló tanárok voltak, akikől én, ismét hangsúlyozom, igen fontos tanácsokat kaptam.

1954 karácsonyára szüleim megajándékoztak a két cseh világutazó, Jiří Hanzelka és Miroslav Zikmund háromkötetes, fényképekkel bőven illusztrált könyvével: *Afrika az álmok világában és a valóságban*. Sok érdekeseget találtam benne: emlékszem az éjféli misére Nairobiban, a kaffer táncosok révületének bemutatására, s egy fényképre a sok közül: az afrikai császár, talán az etiópiai Hailé Szelasszié teljes uralkodói díszben, feltétlen tiszteletet parancsolva áll, miközben a kép sarkában látható kiskutya a fenekét fordítja feléje. (Ezt nevezi Roland Barthes a fénykép punctumának: egy részlet, ami benne marad a szemünkben.) A könyvnek örültem, de korántsem váltott ki bennem olyan maradandó élményt – ezért is hagytam gimnáziumi elbeszélésem első részének a végére –, mint a fentebb említett kötetek: ennek talán a Tatra autó az oka, aminek a két derék cseh mérnök az utazás során piacot akart keresni. Ezt túlságosan praktikus hozzáállásnak tekintettem, amit persze érthetőnek ítéltam, de mégiscsak más lóháton menni Stein Aurélhoz a kasmiri hegyekben, mint gépkocsival bolyongani a piramisok között, bizonygatva a cseh autóipar kiválóságát.

Várkonyi és Hamvas hatása már jelezte lelki fordulatomat, diákkori eszmélkedésem irányváltását. „Fiam, te mégis irodalmár leszel”, állapította meg G. tanár úr, amikor a harmadik osztályt kezdtem. Igaza lett. És én ezt „geográfusi éveim” után sokáig radikális metamorfózisnak, sőt érdeklődésemben bekövetkezett meglepő szakadásnak, törésnek gondoltam. Pedig nem volt az. Erre csak kutatói pályám vége felé jöttem rá. Amikor filológiával kezdtem foglalkozni, és

kritikai kiadásokat csináltam. Mert a filológus éppen úgy dolgozik, mint az általam elképzelt geográfus. Bejárja és feltárja a szövegnek minden részletét (ez a szövegkritika, amely voltaképpen olyasféle, mint a leíró földrajz), majd értelmezi a szöveget (ahogyan a jó geográfus felidézi, megszólaltatja a táj szellemét, Hamvas szavával: a régió géniuszát). Egyszóval: nem változtam, csak alakultam. Folytattam önmagamat.

Gimnáziumi évek 2.

(‘56) Ha a forradalom pécsi diákmozgalmaiban bármiféle fontosabb szerepet játszottam volna, akkor hallgatnék. Ennyi év után, utólag „hősködni” visszatetsző lenne. Ám az én szerepem, miként a legtöbb társamé, olyan parányi, hogy nyugodtan elmesélhetem. Habár rám nézve nem éppen kedvező a dolog. Azt is jeleznem kell, hogy az emlékképek körvonalai ezúttal is el-elmosódnak.

Október 23-án, úgy emlékszem, diákmunkán voltunk valahol Bicsérd környékén. A rádióból érkező hírek, így a lengyelországi eseményekről szóló tudósítások, amelyek váratlanul értek bennünket, felzaklatták a lelkünket. Másnap, bár a gimnázium tanárai, úgy vélem, helyesen, óvtak bennünket a meggondolatlan cselekedetektől, zárva tartották a Széchenyi tér felé a nagykaput, „Forró szív, hideg fej!” – intett bennünket osztályfőnökünk, a délutáni spontán megmozdulásokban azonban lelkesen részt vettünk. Estére nagyobb tömeg gyűlt össze a téren, sok diák volt köztük, de a karhatalmisták fenyegető fellépésekor, kerülni akarván a bonyodalmakat, felmentünk D. Laciéknak a térrel szomszédos utcában lévő lakására, s onnét figyeltük az események alakulását. És felhevülten írásba foglaltuk a diákság „12 pontját”, amiben semmi extra dolog nem volt, azt írtuk bele, ami benne volt a levegőben: független, demokratikus Magyarországot, szabad sajtót, vallásszabadságot kívántunk, s a szovjet csapatok távozását követeltük. Tizenöt-húsz példányban le is másoltuk a pontokat, a példányokra ráírtuk azoknak a társainknak a nevét, akiknek el akartuk juttatni a szöveget. Ezeket a lapokat magammal vittem.

Másnap, 25-én már nagyszabású tüntetés volt Pécsen. Ezen nem vettem részt, D. Laci elbeszéléséből ismertem meg az eseményeket: leverték a vörös csillagot a Nádor szálloda homlokzatáról és a városi tanács épületéről, s kivágták a nemzeti zászlóból a rákosista címet. Ezzel Pécsen is megszületett a forradalom szimbóluma, a lyukas zászló.

Arra az eseményre, amelyről beszélni fogok, 26-án került sor. Álltunk Zsigmond Árpival a gimnázium épülete előtt a járdán, amikor megjelent a közlekedési vállalat két-három teherautója, platójukon a lyukas zászlókat lobogtató férfiak. Tettek néhány kört a téren. Az egyik teherautó egyszer csak megállt előttünk, és „gyertek, gyertek” kiáltásokkal hívtak bennünket. A következő pillanatban már mi is a platón álltunk, a tüntetők lelkesedése bennünket is elkapott, ölelgettük egymást, lengettük a zászlót mi is. Többször körbejártuk a teret, ám a teherautó egyszer csak hirtelenül lefékezett, mert karhatalmisták torlaszolták el az útját. „Lefelé, lefelé!” – hangzott a kiáltás, majd rángatni kezdtek bennünket. A téren körbevettek minket, lehettek vagy tízen, s mögöttük egy fiatal nő állt, és

figyelt. Sorra vették a tüntetőket, igazoltatták őket. Mielőtt rám került volna a sor, észrevettem, hogy az egyik karhatalmista kissé félrehúzódott, rést nyitott az általuk körénk vont gyűrűn, s fejmozdulatával és keze intésével jelezte, hogy tűnjek el. Akkor ismertem fel: apám egyik kuncaftja volt, többször varratott nálunk a műhelyben. Átvillant az agyamon a kérdés: mit tegyek? Ha maradok, a még nálam lévő, nevesített „pontok”, amiket biztosan meg fognak találni a motorosok, bajba hozhatnak másokat. Ezért éltem a kínált lehetőséggel, kiléptem a résen, s elindultam a mellékutca, a Széchenyi-köz felé. Ekkor az egyik karhatalmista, aki észrevette távozásomat, társait figyelmeztetve felkiáltott: „Ott szöki az egyik, fogjátok el!” Ekkor az, aki, hogy úgy mondjam, „összejátszott” velem, azt válaszolta a kiálló felé fordulva: „Hagyjátok, az nem tartozik ezek közé.” Körülbelül tíz-tizenöt lépésnyire voltam, hallottam a szóváltást. Abban a pillanatban átvillant az agyamon, hogy válaszút elé kerültem. Vissza kell mennem, oda kell állnom eléjük, s azt kell mondanom: de igen, én is közéjük tartozom! Ám magamban a nálam lévő iratokra hivatkozva nem ezt tettem. Mentem tovább. Elmentem. Megfontolt voltam, vagy egyszerűen csak gyáva?

Másnap Árpai, akit motorozás után az állomásnál szabadon engedtek, megnyugtatót. Szerinte úgy tettem, ahogyan kellett. Attól tartott, hogy hősködni fogok, s megnyugodott, amikor látta, hogy lelépek. Volt, aki később azt állította, hogy lövések is eldőrdültek, a Széchenyi-közbe is belőttek, de én ezt nem hiszem. Egyébként is a Széchenyi-köz eléggé lejt. Ha az ott haladóra a térről rálőnek, megszokott módon vízszintesen céloznak, s a golyó fölé megy.

Az események fordulatát a miniszterelnök 28-ai beszéde jelentette: az eseményeket „nemzeti demokratikus mozgalomnak” minősítette, és a nemzet egységének megőrzésére szólított fel. (Ez a bátor kiállítás tette lehetővé, hogy a miniszterelnök, azt hiszem – a huszadik századi történelemben elsőként – végleg kilépjen a szovjet típusú kommunista beszédvilágból és értékrendből, és november 4-én hajnalban elmondott szövegében a szovjet csapatokat agresszornak minősítve fegyveres harcot hirdetett ellenük, kinyilvánítva azt is, hogy a kormány a helyén van, amit nem lokálisan, hanem elvileg kellett érteni: nem fog lemondani, és nem paktál a megszállókkal. Jól ismerte ellenségeit: tudta, mi vár rá.)

Amikor november 4-én iskolába igyekeztünk, a gimnáziummal szemben a dzsámi előtt két szovjet tank állt.

(Valentin imája) Más lett a világ, azaz olyan lett, mint a régi. Angol helyett ismét orosz tanultunk, s megszűnt a hittan. Pedig korábban az első órákon elég sokan összegyűltünk a kémia előadóban. De lassanként egyre kevesebben lettünk. Végül hárman maradtunk, s akkor a hitoktató pap közölte, hogy többé nem jön. Amit úgy értettünk, hogy nem jöhet.

A hideg november végi, decemberi napokon legszívesebben azzal töltöttük a szabadidőnket, hogy „operás játékot” játszottunk Árpival. Egyikünk dallamokat intonált, s ki kellett találni, melyik operából való. Ezt a játékot magas szinten műveltük. A kérdéseknek nehézségi fokozatai voltak, szöveggel együtt, vagy csak a dallam, hosszabban vagy rövidebben. Egy alkalommal odajött hozzánk Sz. Gyuri az egyik párhuzamos osztályból, s megkérdezte, bezárhat-e. Mondtuk neki, hogy persze, kezdjen is mindjárt. Gyuri maga elé nézett hosszan

(nyilván a kérdésen töpreng, gondoltuk), majd halkan, dúdolva kezdte énekelni: „Véres harcok hajnalán, válok tőled szép hazám...” Elnézően mosolyogva néztünk össze Árpival. Mi már Benjamin Brittennél, Alban Bergnél, Sztravinszkijnál és Elgarnál tartottunk (oratóriumokra is kiterjesztettük a kérdések körét), s ez a fiú most Valentin imájával jön Gounod közismert *Faustjából*, nem vagyunk egy súlycsoportban, állapítottuk meg. Három nap múlva Gyuri nem jött iskolába. Később sem. Megtudtuk, hogy külföldre távozott, akkori szóval: disszidált. Vagyis ő Valentint idézve voltaképpen nem is játszott velünk, hanem búcsúzott tőlünk.

(Zsigmond Árpi története) A legjobb barátom, mint ezt már elárultam, Zsigmond Árpi volt. Sovány fiú, kicsit vaksi, ezért gyakran hunyorgott, le-levette a szemüvegét, rálehel, gondosan megtörölgette, majd visszatette. Világosbarna haját hosszúra növesztette. Halkan beszélt, kicsit raccsolva. Szüleinek kései gyermeke volt, bátyja már férfikorának éveit taposta. Árpi kézzel írt lapot szerkesztett: „A Törpe”, ez volt a címe. Mottója: „Finom ital a sör, / szereti is a Tör / pe”. Viccesen hangzik, de ez csak álca volt, mert ebben a kéthetente megjelenő lapban a humoros dolgok mellett nagyon is komoly szövegek, elmélkedések, groteszk leírások voltak olvashatók, egyre több. A lap megjelenését úgy kell érteni, hogy Árpi három példányban lemásolta az egyes számokat, egyet az otthoniaknak adott, egyet behozott az iskolába, s nekem nyújtotta át, a harmadikat pedig a mutatkozó érdeklődés szerint hol ennek adta, hol annak. Ez utóbbit olvasás után visszakérte, az enyémet örökbe adta. Észak-magyarországi osztálykirándulásunkról „Csavargás Északon” címmel folytatásos útirajzot közölt. Fantasztikumba ágyazott novelláit nagyon kedveltem. Az egyikben a diákhős (ezt alighanem önmagáról mintázta) egy titokzatos hölgynek udvarol, aki viszonzni látszik a fiú érzelmeit, de csókjukat követően a nő alakja előbb áttetszővé válik, majd eltűnik, csak a hangja hallatszik távolról: „Gyere utánam!” Ezeket a novellákat Árpi Zsár szignóval írta alá, ez a jel az ő nevét rejtette. Karinthy volt a kedves szerzője. Az ő hatására paródiákat is írt. Koraérett fiú volt. Humorba mártott pesszimista megjegyzései engem gyakorta zavarba hoztak. A felnőtté válás útján ő jóval előttem járt.

Árpi operarajongó volt. Otthon hatalmas hanglezgyűjteményt birtokoltak. Órák után gyakran elhívott magukhoz zenét hallgatni. A pályaudvar közelében laktak, késő délután nagy kerülővel kellett hazamennem, de megérte, mert a zene engem is magával ragadott. Teljes operákat hallgattunk meg. Bevezetésként Árpi ismertette velem a kiválasztott opera cselekményét, majd átadtuk magunkat Mozart, Verdi, Puccini és Bellini zenéjének (ez utóbbitól különösen a *Normát* szerettem, kicsit karcos volt már a lemez, de ez nem zavart bennünket). Verditől a *Rigolettót* és *A végzet hatalmát* kedveltem leginkább, ezeket a korongokat Árpi többször is feltette nekem. Nagyon sokat tanultam tőle. Ő szeretettette meg velem Bartókot. *A kékszakállú herceg várát* ma is az ő rekedtes hangon elmondott interpretációjára gondolva hallgatom.

Árpi története tragikus véget ért. Érettségi után idős szülei nem tudták vállalni további taníttatását, így került Budapestre, ahol néhány hónapig egy fotólaboratóriumban dolgozott. Megdöbbenve értesültünk haláláról. Öngyilkos lett.

Az a hír járta, hogy szerelmi bánatában megitta a laborban használt mérgező vegyszert. Szörnyű szenvedései közepette, állítólag, könyörgött, hogy mentsék meg. De már nem lehetett. Elment a titokzatos nő után.

(Két magyartanár) A magyartanárunkat csak a vezetéknevén, Kászonyiként, sőt a Kászonyiként emlegettük. Nem szerettük, de tiszteltük, és féltünk tőle. Amikor először belépett az osztályunkba a harmadik év kezdetekor (öltöny, fehér ing, csokornyakkendő), megállt a katedra szélén, szúrósan ránk nézett, bemutatkozott, majd percnyi hallgatás után azt mondta: „Betegek és hülyék álljanak fel!” A lélegzetünk is elállt. Miután senki nem állt fel, így folytatta: „Ha se beteg, se hülye nincs, akkor csak trehány naplopók vannak köztetek, azokat pedig meg fogom buktatni.” Hát így kezdődött. Előadásait (amelyeket Beöthy Zsolt és Riedl Frigyes könyveire alapozott) szorgosan jegyzeteltük. Kosztolányinál és Krúdynál megállt számára az idő. A kortárs témákat kiadta szorgalmi feladatnak. A fontos verseket könyv nélkül kellett felmondani. Ebben sem ismert tréfát. Azon kevesek közé tartoztam, akiknek jelest adott. Ezt a jelest azonban később, éppen az érettségi előtt, váratlanul komoly veszély fenyegette. Az történt ugyanis, hogy az érettségi írásbeli napjára várva, mikor nagy volt a tanakodás, hogy vajon milyen tételeket kapunk, osztálytársaim engem egy buta, sőt képtelen dologra vettek rá. Azt kérték, hogy menjek el a lakására (soha nem jártam még ott), és próbáljak „a Kászonyinál” a várható feladatok iránt puhatolózni. Ma sem értem, hogyan vállalkozhattam erre az ostobaságra, de elmentem a tanár úr P. utcai lakására. Árpi jött velem. Amikor odaértünk az emeleti lakás ajtaja elé, csengettünk, de eredménytelenül. És akkor észrevettük, hogy a bejárati ajtó, amely előtt egyre idegesebben toporogtunk, résnyire nyitva van, hát az ajtót beljebb tolva beléptünk, és tanácstalanul megálltunk az előszobában. Félpercnyi várakozás után kinyílt az egyik ajtó, s kilépett (mint kínosan vergődve felismertük a helyzetet) a fürdőszobából a rettegett Kászonyi tanár úr pizsama alsóban, mezítelen felsőtesttel, vállán törülközővel. Csodálkozva nézett ránk: „Hát ti hogy kerültök ide, mi a fenét akartok?” – kérdezte. Csak dadogni tudtunk az érettségi írásbeli várható témájára célozva. Amikor megértette, mit szeretnénk megtudni, hiányosan öltözött alakja a felháborodás szobrává változott, amint felemelt karjával az ajtó felé mutatott, s csak annyit mondott: „Mars ki!” Kiszédelegettünk. Amint a lépcsőházban lefelé botladoztunk, Árpi azt dünnyögte: „Édes öregem, ez meg fog buktatni bennünket.” Az utcára érve még hozzátette: „Micsoda marhák vagyunk!”

Rettegve vártam a szóbelit. Négyen voltunk egyszerre bent a vizsgaszobában, s az elnökünk maga kihúzott a kikészített tételsorból négy tételt, s odaadta a vizsgáztató tanárnak, hogy belátása szerint ossza szét azokat közöttünk. A kiemelt tételek között Thomas Mann is szerepelt. Ezt a témát én dolgoztam ki az osztály számára, Kászonyi tanár úr ezt nem felejtette el, s nekem adta a tételt. Nyert ügyem volt.

Fábián István, azaz a Fufu nem tanított bennünket. De tudtuk róla, hogy tanulmányai, sőt könyvei jelentek meg, a magyar írók válogatott leveleiből összeállított munkáját, amely kezembe került, fel is használtam órákra való készüléseim során. Egy alkalommal Kászonyit helyettesítette. Késve jött be, botra

támaszkodva lépegetett a katedráig, látszott rajta, hogy fáradt, s legszívesebben a háta közepére kívánna bennünket, más tervei lehettek, mint ez a kényszerűen rátukmált, s ez által nekünk jutott lyukasóra. Leült a tanári asztalhoz, egy ideig tévován lapozgatott az osztálynaplóban, majd megkérdezte, mi volt a lecke. Mondtuk, hogy Móriczot tanuljuk, s a *Rokonok* volt föladvá. Egy kicsit töprengett, aztán megkérdezte, hogy olvastuk-e. Buzgón bólogattunk. Kinézett az ablakon, mintha az udvaron focizgató diákokat figyelné. Percnyi szemlélődés után felénk fordult, s megkérdezte, hogy tetszett-e a regény. Meglepődtünk, mert ilyen kérdést, hogy tetszett-e valami, még soha nem tettek fel nekünk. Benne van a tankönyvben, és kész. Mondtuk, hogy tetszett. Ekkor felállt, előre jött a katedra széléig, s csodálkozó arckifejezéssel ránk nézett. „Fiúk, ezt komolyan mondjátok? Nektek tényleg tetszett ez az unalmas, rossz regény?” Azt hittünk, hogy rosszul hallunk. Hogy évődik velünk. Tréfál. Hiszen tananyag. Amikor rájöttünk, hogy komolyan kérdezi, meglepődve, szinte döbbeneten hallgattunk. Akkor ő bírálni kezdte a regény szerkezetét, mondván, hogy a cselekmény úgy kanyarog, mint a Tisza a szabályozás előtt, hogy az indulatos elbeszélés elfedi a lélekrajzot, meg hát a nők, a két Szentkálnay lány, Lina és Magdaléna olyan hidegek, mint a jég-csap. Egyébként is srófra jár az egész nőkérdés, tette hozzá, a „boldogasszony” meg a „szépasszony” kettőse, a hűséges feleség és a csábító nő ellentéte jól ismert irodalmi toposz, maga Móricz is többször megírta. Nagyjából ebből állt a regény kritikai szemléje, de mindig, minden állításánál példákat idézett a szövegből, a fejezetek pontos megjelölésével, sőt egy alkalommal felvette az első padban ülő diák magával hozott kötetét, fellapozta, és véleménye igazolásául idézett belőle. Ez a félórás előadás valósággal felszabadított bennünket, levette rólunk a „kőbe vésett” tananyag nagyon is nyakunkra helyezett igáját. Én egy életre megtanultam Fufutól, hogy a jó olvasó, még ha diák is, önálló ítéletre képes szabad ember, bátran kritizálhat, kételkedve fogadhatja mások, teszem azt a tankönyvírók nézeteit és ítéleteit. A köztiszteletben álló művekről is lehet saját véleménye, ám a bírálata csak abban az esetben jogos, ha alaposan ismeri a bírált művet. Persze, tetszését is célszerű mindig érvekkel alátámasztania.

(Hatások, ösztönzések – Zsíkó Gyula önképzőköre) Az irodalom felé vezető utam legemlékezetesebb, a Fufu-élményhez hasonló ösztönzéseit a tanórákon kívül kaptam. Egy műfordítói pályázatra, amit az iskolában hirdettek meg, lefordítottam Puskin *A fogoly* című versét, s ezzel első díjat nyertem. Egy iskolai ünnepségen hirdették ki az eredményt, a jelen lévő tanfelügyelő külön is megdicséért. Ez jólesett, mert e kis siker a tanácstalanság és bizonytalanság állapotában ért.

Komoly lökést kaptam viszont a Zsíkó Gyula által vezetett önképzőköri foglalkozáson. Ezt, úgy emlékszem, a Megyei Könyvtár szervezte. Ide többnyire költőpalánták jártak „kertészeti gondozás” céljából, engem inkább csak a verselemzések érdekeltek. Zsíkóról tudtuk, hogy maga is költő, két kötete is megjelent korábban, Várkonyi Nándor és a *Sorsunk* köréhez tartozott. Könyvtárosként dolgozott. Akkoriban az ötvenes éveiben járt, hajlott hátú férfi volt, aki rekedt hangon magyarázott. Beszédét a sűrűn közbevetett *ugye* kérdéssel, vagy inkább megjegyzéssel tagolta. Heves beszédmódja miatt ebből csak annyi maradt: *üe, üe,*

űe. Szellemesen, néha vitriolosan bírálta a hozzá juttatott zsenéket. Egy lelkes hazafi társunk például az írta: „A Kékesen emeli Gényuszunk lángkarját.” Zsikó megjegyezte, hogy a szerző bizonyára éppen Kólcseyt tanulja, tőle szállt át hozzá a gyanútlan Gényusz, akit időközben nyilván figyelmeztettek, hogy ha magas helyet keres, az a mai viszonyok között már csak a Kékes lehet. De kellemetlen lehet ennek az ide tévedt Gényusznak, fúzta hozzá, hogy lángokból áll a karja, talán inkább a kardját kellene felemelnie, ám hogy mi célból, az nincs eldöntve. Egy szerelmes versben azt írta kedvesének a költő, hogy „Eléd rakom a koponyámat, ha egyszer bántalak, ha majd el akarlak hagyni...” Zsikónak megvillant a szeme: erre a csontvázra későn jött rá a szerelmi mámor, érzelmeinek tárgya nyilván halálra fog rémülni, mondta. Az egyik versben viszont a szerzője „marós tuskék tövét” említette. Ez a kifejezés tetszett Zsikónak. Nem titkolta a realista költészet, a népi írók iránti vonzalmát. Erre felfigyeltem N. tanító úr leckéire emlékezve. De kritikai szellemét, ironizáló hajlamát egy alkalommal itt sem rejtette véka alá. Egyik társunk Illyés Gyula *Megy az eke* című versét említette pozitív példaként, amelyben szántás közben a barátok úgy szaporodnak, „mintha egy nagy könyv íródnék olvasásra”. Háború után vagyunk, a szántást végző paraszt „Elkerüli a páncélos roncsát bölcsen”, ily módon a kikerült harcjármű – nem tudni, azt a paraszt vagy a költő gondolja-e – „magyarázó kép” lesz a készülő könyvben. Zsikó azt fúzta hozzá, hogy ez a könyv-hasonlat elég régi-módi, Petőfinél is úgy heverték a levágott sarjúrendek, „mint könyvben a sorok”. Ahhoz pedig, hogy a paraszt ne menjen neki lovastól a roncsnak, nem szükséges bölcsesség, elegendő a józan ész. Ekkor Zsikó elővett egy könyvet, s felolvasta belőle az *Isten őszi csillaga* című verset. Idézem négy sorát, mert Zsikó hosszan elemezte, mintegy a *Megy az eke* ellenpéldájaként: „Meztelen lelkét emeld fel, / ahol a szél sose zajog: / a tejútra... én Istenem, / lenne egy őszi csillagod!” Az elemzés részleteire nem emlékszem. Annyi maradt meg bennem, de ezt jól elraktároztam a fejemben, hogy mennyire más annak a versnek a földhözragadt szemlélete, mint ennek a (Sinka által írt) költeménynek imaformával társított lírai realizmusa. Ott egy külső szemlélő hangját halljuk, aki az aktuális viszonyoknak megfelelően értelmezi – kívülről – a látottakat, itt a költő, a juhászlegény önmagáról beszél. (Később Zsikó a *Puszták népe* bemutatásával hozta egyensúlyba az Illyésről alkotott képet.)

Mivelhogy az önképzőkör tagjai, gimnazisták lévén, minduntalan szerelmesek voltak valakibe, s érzelmeiknek heves, ám meglehetősen bonyolult kifejezést kölcsönöztek, Zsikó hozott magával egy különös formátumú, négyzet alakú könyvet (amint föllapozta, leolvastam a címlapról: Weöres Sándor: *Medúza*), s felolvasott belőle egy verset:

Táncol a Hold
fehér ingben.
Kékes fényben
úszik minden.

Jár az óra:
tik-tak, tik-tak.

Ne szólj, ablak,
hogyha nyitlak.

Ne szólj, lány, ha
megcsókollak –
fehér inge
van a Holdnak.

Milyen egyszerű, mondta Zsikó, s mégis milyen sokat mond. A Hold fehér inge a leányé is, a hang nélkül nyíló ablak segíti a legényt, s a leány is némán adja át magát a csóknak. Lám csak, nem szükséges mindent részletezni, a jelzések, elhallgatások többet mondanak. Ennek a versnek a felidézésével búcsúzom ettől az önképzőkörtől.

*

Ebben az időben erősödött meg a barátságom B. Áronnal, akinek az apja ismert pécsi ügyvéd volt, és Ady-rajongó. Az íróasztala fölött a falon a nagy költő halotti maszkját ábrázoló domborművet őrzött. Szívesen beszélt nekünk Adyról, különösen azt követően, hogy egyszer belelapozva tankönyvünkbe, fejcsóválva, hümmögve tapasztalta az Ady-fejezet egyoldalúságát. Ady forradalmi versei kétségkívül szépek (mint minden verse, tette hozzá), de ez csak egyik oldala ennek a költészetnek. Azt mondta, hogy ez az életmű olyan, mint egy katedrális, az egészet be kell járnunk, a főhajó mellett a mellékhajókat, a mellékoltárokat, megszemlélni a kápolnákat és a szentélyt, hogy a részletek a helyükre kerüljenek. Ő az istenes versekre és a kurucos költeményekre helyezte a hangsúlyt. Az *Úr érkezése* és a *Bujdosó kuruc rigmusa* volt számára a legkedvebb. Adyt az általa kedvelt népi írók elődjének tekintette, bizonyítékul felolvasta Sinka István egyik versét (*Adyról*). Ezzel kiegészítette s átformálta számonkra az iskolai leckét.

(Várkonyi Nándor megjelenik, Rajnai László könyvet ajánl) Abban az időben két jelentős útbaigazítást is kaptam. Az egyetemi könyvtár olvasótermében Czakó Zsigmond, az 1840-es évek romantikus költőjének *Leona* című drámáját olvastam (erre a műre Sötér Istvánnak *A magyar romantika* című tanulmánya hívta fel a figyelmemet), amikor szemben kinyílt egy ajtó, s bejött a terembe egy aránylag magas termetű, idős férfi, erőteljes arcvonásokkal, simán hátrafésült ószes hajjal. A szemközti kijárat felé igyekezett, s mivel az ügyeletes könyvtáros éppen akkor nem tartózkodott a teremben, őt is könyvtárosnak vélvén, amikor mellettem elhaladt volna, felálltam, s udvariasan megkérdeztem tőle, hogy Czakó többi műve megtalálható-e a könyvtárban. Értetlenül nézett rám. Elismételtem a kérdést, miközben láttam, hogy a megszólított férfi a számat figyeli. Onnan olvasta le a hozzá intézett kérdésemet. Czakó, szóval Czakó, jó téma, mondta kissé furcsa hangon. Akkor döbbsentem rá, hogy a férfi süket, s felismertem, hogy ő Várkonyi Nándor, a tudós könyvtáros. A *Magyar Dunántúl* szerzője. Zavartan s megilletődve kértem elnézést az okvetetlenkedésemért, de ő

megkérdezte, hogy holnap is eljövök-e. Igenlő válaszomat hallva bólintott, majd folytatta útját. Másnap egy írógéppel írt jegyzetet adott át nekem a témaköréről, az európai romantikusok közül Shelley-t és Kleistet emelve ki, magyar vonatkozásban pedig Teleki László *Kegyencét* és Solt Andor tanulmányait. Ez a jegyzet, gazdag áttekintése a témakörnek (amely a házunk bontásakor elkallódott, de jól megjegyeztem, ma is a fejemben van) indított el azon az úton, amely 1969-ben megvédett doktori disszertációmhoz vezetett.

Várkonyival kapcsolatos a másik útjelző tábla is. Már akkor is, zsebpénzem szerény lehetőségei szerint, gyűjtöttem a könyveket. Ezért sűrűn bejártam a Király (akkor Kossuth Lajos) utca közepén található antikváriumba. A bolt helyiségből egy szűkös kis irodára lehetett látni, amelyben egy sovány, sápadt, szemüveges férfi ült. Rajnai László, a jeles tudós, Várkonyi körének tagja, a *Sorsunk* munkatársa, kiváló Dante-kutató. A boltban egy Eleknek szólított magas fiatalember segédkezett, s fel-feltűnt egy filigrán termetű, sűrű vörös haját kontyban viselő, feltűnően formás fiatal hölgy, aki engem a rokokó festményeken látható szépségekre emlékeztetett. Ilyen volt az akkori antikvárium: egy kis menedék az utcai forgatagban. Persze, különböző időmetszetek vetülnek egymásra emlékezetemben az ötvenes évek második feléből. Rajnai néha kijött az odújából, s olyankor pár megjegyzést fűzött a kezemben lévő könyvhöz. De legtöbbször csak fitymálva elmosolyodott, csóválta a fejét, s csupán nagy ritkán bólintott. Ily módon orientált engem. Figyeltem a mimikáját. Ismerte kezdeti érdeklődésem irányait, s annak megfelelően adott nekem párszavas instrukciókat. Egyszer kihozott a szobácskájából egy könyvet, s a kezembe nyomta: Várkonyi Nándor *Szíriat oszlopai* című könyvének 1942-ban megjelent első kiadása volt. Rajnai igen kedvező árat szabott neki, meg tudtam hát vásárolni. Egyik legkedvesebb olvasmányomként őrzöm a polcomon.

*

A döntő fordulatot Szerb Antal *A világirodalom története* című művének 1957-ben, a Bibliotheca Kiadónál megjelent új kiadása eredményezte számomra. Ma is alig tudom szavakba önteni azt a teljes valómat átható élményt, amit ennek a kétkötetes műnek az olvasása jelentett. Hát így is lehet irodalomról beszélni? – kérdeztem ujjongva. Az alapos és mély tudás ilyen könnyed, elegáns formát is ölthet? „Azt szeretném – írta a szerző könyve bevezetőjében –, ha át tudnék adni valamit a gyönyörűségből, a megrendülésből, a megszállottságból, amelyet én éreztem egyes művek olvasása közben, amit nekem jelent az, hogy van a világon irodalom.” Hatására eldöntöttem: irodalommal kívánnék foglalkozni. Tanár szeretnék lenni. Szerb Antal elemi erejű hatásához egy másik, nem kevésbé „ügydöntő” inspiráció is társult.

(Emlékeim Németh Antal pécsi színházáról) Az elindító lökést a dráma és a színház felé vezető utamon negyedikes gimnazista koromban, 1957 őszén kaptam *Az ember tragédiája* pécsi bemutatója által. Ebben a Katona Ferenc által rendezett előadásban Kőszegi Gyula Ádámja mellett a remek orgánumú, kiváló színésznő, Spányik Éva alakította Évát, Lucifer szerepében pedig Tándor Lajos

lépett fel, emlékezetes játékkal. Ennek az előadásnak kétszeri-háromszori megnézése jelentette számomra (a hódolat persze leginkább Madáchnak szólt) a színházzal való találkozást. (Most nem számítom a *János vitéz* diákelőadását, amelynek előkészületei során afféle rendezői asszisztensként próbáltam fontossá tenni magamat. Osztálytársam, Pere János, a későbbi nótáénekes adta elő a címszerepet kellemes tenorjával.)

A színházzal való kapcsolatom megerősödését azonban Németh Antalnak, a Nemzeti Színház korábbi igazgatójának pécsi színháza jelentette számomra. Németh tizenkét évi eltiltás, szilencium után kapott Pécssett lehetőséget művészi munkára. Ez a háttér különös aurát kölcsönzött neki. Azt mondtam, Németh „pécsi színháza”, pedig még főrendezői titulust sem kapott. De ez nem számított: a pécsi értelmiség, a közönség tudta, ki ő. A nagy rendező élete kései éveiben, öt esztendőn át, 1959-től 1963-ig dolgozott Pécssett. Közel harminc produkció fűződik a nevéhez, ebből, ha jól számolom, tizenkettő nagyszínházi előadás volt, a többire a Művelődési Házban került sor. Ez utóbbiak a közönség beavatását szolgálták, és én a hiányzó bölcsészkar pótlásaként okultam belőlük. Németh Antal valamennyi pécsi előadását láttam, néhány próbára is bejutottam. Amit erről írok, azt emlékeim lapjait olvasva írom. Figyelmes nézőként és utánaolvasás segítségével felismertem Németh Antal művészi koncepciójának lényegét. Ez a rendezőnek általa meghatározott négyes szerepkörével függ össze. Szerinte a rendező a drámaszöveg értelmezőjeként irányítja a színészeket, s az egyes szerepek összehangolásával hozza létre az előadás művészi egészét, amelyet a színház sajátos eszközeivel közvetít a nézők felé. Spányik Éva egy beszélgetés során azt mondta, hogy Németh Antal nagy tudása és tekintélye először bénította a színészeket, de a közös munka során valósággal szárnyakat kaptak tőle. Németh tehát az előadott drámához, a színészekhez és a nézőkhöz való viszonyában egyesítette az interpretáló, a kiegyensúlyozó és a közvetítő szerepét.

Számomra ez a történet a *Macbeth* előadásával kezdődött (1960 februárjában). A rendező értelmezése szerint a cselekmény egy vérben gázoló hatalomról szól, amely a személyes nagyravagyás, egy démoni inspiráció és egy vétkes prófécia nászából jön létre, s ez a felfogás aktuális üzenetet sugallt. Erről próbáltam írni első, bizonyára igen gyarló főiskolai dolgozatomban – a balladai motívumokat is kiemelve –, amelyet Péczely László világirodalmi szemináriumának keretében készítettem.

A *Rigoletto* (1959 októberében) azért emlékezetes nekem, mert Németh operarendezéseinek szellemében (a tizenkét színházi rendezés közül nyolc operaelőadás volt) a színpadon testi valójukban megjelenő énekeseket nem festett kulisszák közé állította, hanem, vizuális eszközöket alkalmazva, fényekből szőtt miliőbe helyezte őket. A két anyagtalán médium, a zene és a fény találkozása páratlan esztétikai hitelességgel tette elevenné az előadást, a rendező szavával: „a partitúra megjelenítését”. Ennek a stílusnak a kiteljesedését Offenbach művének, a *Hoffmann meséinek* színrevitele jelentette (1962 novemberében). Többször is megnéztem. Amint ezt most írom, látom, ahogyan a színpad két oldalán a kibővített proszcénium páholyok megnövelt terében a jelmezbe öltözött énekesek előadják a zenei cselekményt, miközben ezzel párhuzamosan a

nagyszínpadon Eck Imre Pécsi Balettjének táncosai a klasszikus és modern balett eszközeivel, a mozgások dinamikus nyelvén jelenítik meg a történetet. Tehát minden szerepet ketten játszottak, egy énekes és egy táncos. Olympiát Ágoston Edit és Esztergályos Cecília, Giuliettát Bárdos Anna és Bretus Mária, Antóniát Illés Éva és Árva Eszter. Ez az előadás a pécsi Nemzeti Színház történetének egyik nagy pillanata volt. Számomra felejthetetlen élmény.

És mennyi mindenre emlékszem még! Bánffy György remek Cyranójára például, vagy egy *Aida*-előadásra a szabadtéri színpadon, ahol a megbetegedett pesti főszereplő helyett a pécsi ének tanszék oktatója, Rögöz Eszter énekelte a címszerepet, bravúros beugrással. De képzeletem színpadán látom a *Tosca* és a *Trubadúr* előadását is, és ott vagyok Némethnek a Művelődési Házban tartott „Elektra alakja a világirodalomban” című előadásán, és ehhez kapcsolódva a *Magyar Elektrát*: Bornemisza Péter ódon szépségű szövegét azóta is Lelkes Dalma hangján hallom. A Művelődési Ház előadótermét Németh Antal egyetemi auditoriummá varázsolta. Látom, amint belép a színpadra, leül az odakészített íróasztalhoz, meggyújtja az olvasólámpát, és elkezd beszélni, időnként jegyzeteibe pillantva. Az öltönyben megjelenő, nyakkendővel viselő idős férfi egy professzor benyomását keltette. Az is volt.

(Folytatása következik.)